

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Курус Руслан Михайлович

УДК 352.54

(індекс)

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Забезпечення культурної безпеки України в
контексті реалізації гуманітарної політики**

Публічне управління та адміністрування

(назва освітньої програми)

281 Публічне управління та адміністрування

(шифр і назва спеціальності)

(підпис, ініціали та прізвище здобувача освітнього ступеня)

Науковий керівник: Мосора Лариса Степанівна., к.держ.упр., доцент

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

професор І. П. Лопушинський

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Рецензент

професор Р. М. Плющ

(посада) (підпис) (дата) (ініціали та прізвище)

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Івано-Франківськ – 2024

АНОТАЦІЯ

Курус Р. М. Забезпечення культурної безпеки України в контексті реалізації гуманітарної політики. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 – "Публічне управління та адміністрування". – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2024.

У дослідженні охарактеризовано шляхи забезпечення культурної безпеки України в контексті реалізації гуманітарної політики.

В роботі розкриті такі основні питання: культурна безпека як складова національного культурного будівництва; захист та збереження культурної спадщини як складник забезпечення національної безпеки; державна культурна політика в умовах війни.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що необхідною умовою гармонійного розвитку державотворчих процесів в Україні є розвиток культури. Культурні чинники мають велике значення для створення гармонійного соціального середовища, підвищення його інтелектуально-духовного потенціалу, утвердження сутнісних засад національної безпеки.

Україна у XXI ст. стала об'єктом «гібридної війни» та опинилась під потужним інформаційно-пропагандистським впливом. українська держава стала суб'єктом «гібридної війни». В умовах російської агресії, яка становить екзистенційну загрозу українській нації, державна політика у сфері культури є важливим фактором впливу та регулювання національної безпеки України.

Ключові слова: культурна безпека, гуманітарна політика, гібридна війна, інформаційно-культурна війна, російська агресія, культурна спадщина, державна політика.

ANNOTATION

Kurus R.M. Ensuring cultural security of Ukraine in the context of humanitarian policy implementation. – Manuscript.

Master's degree in specialty 281 – "Public Administration". – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2024.

The study characterizes the ways to ensure Ukraine's cultural security in the context of humanitarian policy.

The paper covers the following main issues: cultural security as a component of national cultural construction; protection and preservation of cultural heritage as a component of national security; state cultural policy in wartime.

The relevance of the study is due to the fact that a necessary condition for the harmonious development of state-building processes in Ukraine is the development of culture. Cultural factors are of great importance for creating a harmonious social environment, enhancing its intellectual and spiritual potential, and establishing the essential principles of national security.

In the twenty-first century, the Ukrainian state has become the object of a “hybrid war” based on a powerful information and propaganda component. In the context of Russian aggression, which is an existential threat to the Ukrainian people, state policy in the field of culture is becoming an important factor in ensuring Ukraine's national security.

Key words: cultural security, humanitarian policy, hybrid warfare, information and cultural warfare, russian aggression, cultural heritage, public policy.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
КУЛЬТУРНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ	8
1.1 Культурна безпека як складова сталого розвитку та національної безпеки	8
1.2 Інформаційно-культурна безпека в умовах «гібридної війни»	15
РОЗДІЛ 2	
ЗАХИСТ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	21
2.1 Культурна спадщина та російська агресія	21
2.2 Інформаційно-культурна війна в умовах збройної агресії	28
РОЗДІЛ 3	
ПОСИЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ	36
3.1 Культурні аспекти реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони	36
3.2 Пріоритети державної культурної політики в умовах війни	41
3.3 Підходи до формування державної політики охорони та примноження культурної спадщини	50
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи полягає в тому, що суспільний розвиток держав напряду залежить від рівня розвитку людського ресурсу, який залежить від того, чи забезпечено сприятливе середовище, необхідне для розвитку та самореалізації громадянина, захисту його прав і свобод, створення умов для постійного розкриття потенціалу людини, забезпечення високого рівня життя населення та реалізації потенціалу кожного члена суспільства. Тому, важливим для держави є процес розроблення та впровадження ефективної культурної політики держави.

На сьогодні рівень ефективності реалізації державної культурної політики трактується демократичними державами як певний критерій добробуту суспільства, що дає можливість досягати соціальної справедливості та соціального розвитку. Війна в Україні показала наскільки важливою і нагальною є необхідність розробки методів проведення ефективної гуманітарної та культурної політики, які б відповідали міжнародним стандартам, сприяли повноцінному розвитку соціальної держави та дозволяли б окреслювати подальші шляхи й механізми розвитку держави з урахуванням сучасної ситуації.

Для України важливо розвивати ефективну державну культурну політику, адже це один із важливих видів зброї, що дає можливість відсікати російську пропаганду і нав'язування чужої історії. Важливе значення для створення гармонійного соціального середовища, підвищення його інтелектуального та духовного потенціалу, формування основних засад національної безпеки мають культурні фактори. Для активізації цих факторів необхідна робота механізмів зворотного зв'язку, оскільки культура і держава є взаємопов'язаними і взаємозалежними системами. Наразі зростає потреба у розробці та забезпеченні реалізації культурної політики держави, яка б передбачала діяльність, спрямовану на розширення меж національно-

культурної свободи, збереження та примноження культурної спадщини, визначення пріоритетів розвитку культурних індустрій та ін. адаптація міжнародного та європейського законодавства у сфері культури. Безперечно, розвиток та посилення культурної безпеки пов'язаний з інформаційною культурою в країні. Водночас варто дбати про баланс безпекової складової та демократичного розвитку інформаційної й культурної сфер в державі.

В умовах війни, культурна безпека має вирішальне значення для створення матеріальних і нематеріальних культурних засад і цінностей для посилення єдності суспільства, зміцнення української громадянської ідентичності, подальшого розвитку України як цілісної демократичної держави, єдності українського народу. Отже, впровадження державної культурної політики що буде ґрунтуватись на забезпеченні культурної безпеки має стати основою розробки та реалізації стратегічних документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти культурної безпеки висвітлюються в працях Г. Андреса, І. Бокової, А. Борканюка, І. Ігнатченка, М. Проскуріної, О. Саюка, В. Холодка та багатьох інших учених. Питання культурної безпеки та захисту та збереження культурної спадщини України як складника забезпечення національної безпеки української держави в умовах російсько-української війни висвітлено такими науковцями, як: В.Бакальчук, Ю.Каплан, О.Литвиненко, В.Малімон, Є.Мануйлов, О.Михайлова, В.Потапенко, С.Присяжнюк, О.Прудников, Ю.Тищенко тощо.

Мета дослідження. Основна мета магістерської роботи полягає у дослідженні загальної концепції забезпечення культурної безпеки України в контексті реалізації гуманітарної політики.

Визначена мета дослідження зумовила постановку і розв'язання **таких завдань:**

- розкрити сутнісну характеристику культурної безпеки як складової сталого розвитку та національної безпеки;
- визначити риси та особливості інформаційно-культурної безпеки

України в умовах «гібридної війни»;

- висвітлити значення захисту та збереження культурної спадщини України як складника забезпечення національної безпеки;
- розкрити питання інформаційно-культурної війни в умовах збройної агресії росії;
- проаналізувати державну культурну політику в Україні в умовах війни.

Об'єктом дослідження є реалізація гуманітарної політики в Україні.

Предметом дослідження є культурна безпека нашої держави.

Методи дослідження. Для досягнення зазначеної мети та розв'язання поставлених задач при проведенні даної магістерської роботи використовувалася сукупність наукових методів, що ґрунтуються на вимогах об'єктивного та всебічного аналізу культурної безпеки в суспільстві. Теоретико-методологічну основу роботи склав системний підхід, що дозволив розкрити цілісність процесу формування культурної безпеки України. В процесі написання роботи були використані загальнонаукові методи: аналіз та синтез, узагальнення.

Новизна отриманих результатів. Досліджено процеси забезпечення культурної безпеки України в умовах війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості його застосування для вдосконалення державної політики у сфері культурної безпеки в умовах російсько-української війни, використання отриманих результатів в освітньому процесі, зокрема при викладанні дисципліни «Соціальна і гуманітарна політика» та ін.

Обсяг і структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Магістерську роботу викладено на 72 сторінках, з них 64 – основного тексту. Список використаних джерел налічує 76 найменувань.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

1.1 Культурна безпека як складова сталого розвитку та національної безпеки

Задоволення потреби в безпеці у всіх її проявах: індивідуальній, колективній, регіональній, національній, міжнародній в нових культурно-історичних умовах вимагає комплексного підходу і врахування всіх чинників, що впливають на сталий розвиток.

Сталий розвиток - це універсальна концепція, в центрі якої перебуває людина у взаємодії з навколишнім середовищем. Як зазначає В. Малімон, сталий розвиток є фундаментальним принципом, завдяки якому можна вирішувати багато глобальних проблем, наприклад, питання охорони здоров'я людини, соціальної і майнової нерівності, безробіття, бідності й голоду, втрати біорізноманіття, зміни клімату, якості води і санітарії, енергетики, формування культурної свободи¹.

Принципи сталого розвитку закріплені в багатьох нормативних документах, що ухвалені за підсумками конференцій ООН. Ідея концепції сталого розвитку сформувалась в 1970-1980-х рр., коли в 1972 р. відбулася Конференція ООН з питань навколишнього середовища, в 1983 р. була створена Всесвітня комісія з навколишнього середовища і розвитку та опублікована доповідь «Наше спільне майбутнє». Як політичний орган Організації Об'єднаних Націй, Комісія зі сталого розвитку створена на вищому рівні за результатами Саміту Землі в Ріо-де-Жанейро в 1992 р.

У 2012 р. 180 лідерів Організації Об'єднаних Націй розглянули питання сталого розвитку на Конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо+20).

¹ Малімон В.І. Культурна безпека як важлива складова сталого розвитку та національної безпеки. *Молодий вчений*. № 5 (69). травень, 2019. С. 309.

Підсумком конференції став документ «Майбутнє, якого ми прагнемо», в якому дано оцінку прогресу, а також визначено прогалини в досягненні ефективного сталого розвитку.

У тому ж 2012 р. відкрита робоча група, після більш ніж року переговорів, представила рекомендації щодо Цілей сталого розвитку на період до 2030 р. 193 держави-члени ООН досягли консенсусу щодо фінального документу нової програми «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року». Робоча група сформувала та обґрунтувала 17 цілей забезпечення сталого розвитку, які включають 169 цільових показників, яких потрібно досягати².

При адаптації Цілей сталого розвитку до українських реалій було сформульовано 86 завдань для реалізації на національному рівні. У сучасному світі набуває популярності ідеологія, заснована на міждисциплінарному підході, що поєднує культуру та економіку в єдине ціле. При цьому, вона охоплює культурні, економічні, технологічні та політичні аспекти розвитку на мікро- та макрорівнях. Рушійними силами для сприяння економічному зростанню держави стають можливості доступу до інформації, створення нових знань та здатність до розкриття творчого потенціалу. Як зазначає М. Проскуріна, базовим положенням нової парадигми економічної науки стає розуміння єдності творчого, культурного та економічного потенціалів, що призводить до формування нового бачення економічної теорії - економіки культури як складової креативної економіки³.

Сьогодні сталий розвиток залежить від культурного рівня держави, адже якщо культура зазнає руйнування, то зруйнується й все інше. Культурна діяльність закладає фундамент для стабільного майбутнього. Будь-яке суспільство не може вижити, якщо воно не спроможне створити і

² Малімон В.І. Культурна безпека як важлива складова сталого розвитку та національної безпеки. *Молодий вчений*. № 5 (69). травень, 2019. С. 309.

³ Проскуріна М.О. Державна політика економічного розвитку культурної індустрії : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Київ, 2018. С. 137.

підтримувати особистісне вираження і менталітет своїх громадян. Формування та підтримка цього почуття і є культурною діяльністю⁴.

Культурна політика - є однією із складових державної політики сталого розвитку. Розвиток визначається тими місцевими традиціями та особливостями культури, які, власне, і впливають на результати розвитку цілої держави. Культурна складова повинна систематично враховуватися при визначенні сталого розвитку та добробуту, а також при розробці політик і програм у сфері сталого розвитку, під час їх реалізації та при вимірюванні отриманих кінцевих результатів.

З практики сьогодення України, державна культурна політика стала складовою політики національної безпеки. Культурна політика пов'язана не лише із завданнями нейтралізації поточних загроз щодо культурної безпеки та можливого знищення культурних пам'яток. Важливо чітко розуміти, що ефективна культурна політика сприяє розвитку творчого потенціалу українського суспільства, формування його самобутності й незалежності⁵.

На думку О. Саюк, коли культурний аспект відсутній, це може унеможливити створення світового розвитку в контексті сформованої ідеології сталого розвитку. Відсутність ціннісного аспекту викликає значні труднощі в розумінні принципів концепції сталого розвитку. Неможливо моделювати суспільний розвиток без урахування культурно-ціннісного аспекту, адже його відсутність негативно впливає на формування нової людської свідомості, яка спрямована на трансформацію життєвих цінностей та визначення духовних пріоритетів⁶.

Культурну безпеку, на думку І. Ігнатченко, слід розглядати як стан захищеності особи, суспільства, держави загалом, та її окремих територій від внутрішніх та зовнішніх загроз у питаннях розвитку культури, за якого забезпечуються конституційні права, свободи у відповідній сфері культури,

⁴ Hawkes Jon. The fourth pillar of sustainability: culture's essential role in public planning. Cultural Development Network (Vic) / Jon Hawkes. Australia, 2001. URL: <http://www.theHumanities.com>

⁵ Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки : Аналітична записка НІСД України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2130/>

⁶ Саюк О.О. Концепція сталого розвитку як необхідна складова побудови оптимальної моделі суспільного розвитку. URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/download/42597/39114>

гідна якість і рівень життя громадян, суверенітет, територіальна цілісність і сталий розвиток України, оборона і національна безпека держави⁷.

На думку А. Борканюка, культурна безпека суспільства - це якісна характеристика функціонування і розвитку держави, стан, за якого відсутні можливі загрози розвитку його духовних і культурних цінностей. Культурна безпека особистості - це тенденції розвитку та умови життєдіяльності конкретного індивіда, які забезпечують його психічне та емоційне благополуччя та захищеність від потенційних й реальних загроз культурних цінностей людини. Культурна безпека особистості концентрується на захисті життєво важливих потреб (інтересів) особистості, сенсу її життя⁸.

Культурна безпека кожної особистості та суспільства загалом - є запорукою отримання адекватних відповідей на виклики соціального середовища та основним пріоритетом у реалізації державної культурної політики. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування - є основними органами, які приймають управлінські рішення щодо реалізації та захисту прав громадян у сфері культури.

Ухвалення Закону України «Про культуру» (2011 р.) стало основою для змін у суспільній, культурній, економічній ситуації в Україні, зробило його головним правовим досягненням у сприянні розвитку української культури⁹.

Однак аналіз сучасного стану системи управління культурним сектором свідчить про те, що багато проблем, які накопичувалися в культурній сфері десятиліттями, все ще потребують розв'язання.

На думку В. Малімона, до негативних чинників, які перешкоджають подальшому розвитку культурного сектору, можна віднести наступні¹⁰:

1. Відсутність цілісної системи публічного управління власне сферою культури. Система прийняття управлінських рішень на національному рівні є

⁷ Ігнатченко І. Засади публічного адміністрування у сфері культурної безпеки України як складники адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 141.

⁸ Борканюк А. Культурна безпека особистості як мета культурної політики держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : Філософія. 2011. Вип. 9. С. 81–86.

⁹ Про культуру : Закон України від 12.01.2011 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

¹⁰ Малімон В. І. Культурна безпека як важлива складова сталого розвитку та національної безпеки. *Молодий вчений*. № 5 (69). травень, 2019. С. 310.

неефективною. Основною проблемою в структурі управління є нечіткий розподіл координуючих функцій між різними органами публічної влади.

2. Високий рівень політичної та ідеологічної заангажованості при прийнятті рішень про державну підтримку тих чи інших культурних проєктів, несвоєчасне та недостатнє фінансування державних програм у сфері культури.

3. Розгалужена нормативно-правова база не сприяє створенню чіткого регуляторного поля для функціонування культурного сектору та призводить до виникнення різноманітних правових колізій.

4. Відсутність в українському законодавстві законодавчого визначення поняття «культурна безпека» та критеріїв забезпечення культурної безпеки.

5. Культура досі не розглядається як чинник правової медіації, механізм подолання міжетнічних та міждержавних конфліктів.

6. Все ще існує стереотипне уявлення про культуру як частини «невиробничої» сфери. Але, насправді, культурний сектор є системоутворюючим елементом організаційної системи держави, основою для формування смислового навантаження і цінностей.

7. Недостатня увага приділяється охороні та збереженню пам'яток історії та культури.

Тривале нехтування роллю культури в житті українського суспільства, а також державною політикою щодо неї зумовлює актуальність питань реалізації культурної політики як елемента державної політики національної безпеки. Тривалий час культура розглядалася як окремий сектор, який або не мав для суспільства привабливості, або виглядав як сфера діяльності, далека від нагальних потреб суспільства, пов'язана зі збереженням культурних цінностей. Змістовна роль культури на державному рівні не бралася до уваги. Нею зловживали, маніпулювали певні політичні сили та їхні лідери у своїх гаслах. Це спричинило те, що культура і культурна політика стали «слабкою ланкою» в державній політиці, що позначилося на гуманітарній та національній безпеці України в цілому. Загроза цілісності гуманітарного та

національного простору України, в тому числі культурного, тісно пов'язана із загрозою національній безпеці Української держави.

Культурна політика є важливим інструментом політики національної безпеки України, але, на жаль, ця роль не була вчасно усвідомлена. Лише з 2014 року, як зазначає І. Каріх, було переглянуто політику національної безпеки та причини гуманітарної катастрофи на сході України, культурна політика почала розглядатися з точки зору її потенціалу як безпекового інструменту¹¹.

На жаль, розвиток громадянського суспільства в Україні випереджає державну культурну політику. Реформи в багатьох сферах державної політики тісно пов'язані з євроінтеграційною динамікою нашої країни, зокрема з інтеграцією культурного простору України в європейський, з підходом до розуміння культури як рушія та фасилітатора суспільних змін.

Посилення ролі культури в суспільстві сприяє переходу від цінностей безпеки до розвитку, що є доречним для подальшого поступу суспільства¹². Культурна політика є саме тією сферою, в якій найкраще та найефективніше реалізуються особистість і суспільство. Сучасні виклики та загрози, що постали перед державою, вплинули на гуманітарну сферу та гуманітарну безпеку країни. Культура є одним з інструментів формування суспільного добробуту та політики національної безпеки.

Якісний національний культурний продукт робить її конкурентоспроможною на світовому ринку культурних послуг, що безпосередньо пов'язано з цілісністю культурного простору та інформаційною безпекою України. З метою стимулювання створення національного культурного продукту необхідно змінити податкову політику, зокрема, запровадити пільги щодо розповсюдження національного культурного продукту, що має бути закріплено як на рівні податкового законодавства, так і на рівні окремого Закону.

¹¹ Каріх І. Культурна політика як інструмент політики національної безпеки України. *EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE*. Volume 4. Issue 2. 2017. С. 136.

¹² Договір гідності заради сталого розвитку. Документ Несторівської групи. Офіційний сайт Несторівської групи. URL: <http://nestorgroup.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategic-vision-NestorGroup.pdf>

Для того, щоб зробити культурну політику пріоритетною, необхідно:

- забезпечити умови для гармонійного розвитку кожної людини, задоволення її культурних запитів і потреб з урахуванням ідей сталого розвитку;
- сформувані національні та регіональні програми сприяння культурної безпеки з відповідним ресурсним потенціалом;
- захищати власний культурний код, зберігати та примножувати історичну та культурну спадщину;
- окреслити перспективи цивілізаційного розвитку в умовах глобалізації.

Таким чином, сьогодні перед Україною стоять два завдання у сфері культурної політики як інструменту національної безпеки:

- усвідомлення власної культурної ідентичності, зокрема, як вона співвідноситься з потребами особистісного розвитку та консолідації українського населення в межах єдиної нації і вписується в культурний контекст країн Європи;
- формування культурної політики, яка була б здатна задовольнити зазначені потреби та відповідає б основним принципам культурної політики ЄС в цілому та європейських країн зокрема.

Культура, будучи інструментом державної політики національної безпеки, може виступати фактором подальшого формування національного культурного простору, актуалізації традицій, матеріальної та духовної спадщини через політику національної пам'яті та етнополітику, а також підтримку національних креативних індустрій.

Незважаючи на те, що в стратегічних та законодавчих документах з питань національної безпеки йдеться про загальні концептуальні засади щодо ролі культурної політики у зміцненні безпекового сектору, ця політика не отримала належного визнання як дієвий інструмент забезпечення національної безпеки держави.

Аналізуючи роль культурної політики в функціонуванні системи національної безпеки України, зокрема у зв'язку з агресією росії на території України, можна констатувати, що інтеграція України в європейський культурний простір та збереження цілісності національного культурного простору є важливими завданнями гуманітарної безпеки держави, за які відповідає державна культурна політика. Її результатом сьогодні має стати висока якість національного культурного продукту та культура як ціннісна основа розвитку громадянського суспільства.

Як бачимо, культура є середовищем розвитку глобалізаційних процесів, духовною основою особистої безпеки та визначення пріоритетів подальшого національного розвитку. Вона також впливає на можливості економічного розвитку, визначає критерії добробуту та моделі споживчої поведінки. Культура формує економічну поведінку людей через систему цінностей і змісту життя.

1.2 Інформаційно-культурна безпека в умовах «гібридної війни»

Перш за все, слід зазначити, що поняття «гібридна війна» одним із перших використав американський дослідник М. Маклюен, який у своїх працях детально проаналізував роль інформації в сучасному світі. Вчений сформулював висновок про те, що медіа стали тими ресурсами, які збільшують багатство суспільства. Він представив світові власну тезу про те, що сучасна тотальна війна – це війна за засоби інформації та війна на основі інформації. Він обґрунтував, що сучасні війни, як правило, ведуться в інформаційному просторі та за допомогою інформаційної зброї¹³.

Гібридна війна є тією війною, що поєднує принципово різні види і методи ведення самої війни, які послідовно використовуються для досягнення визначених цілей.

Типовими компонентами гібридної війни є:

¹³ Соціологія громадської думки та мас-медіа: Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни: навч. посіб. для бакалаврів за спеціальністю 054 «Соціологія» / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Єнін М.Н., Северинчик О.П. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 81 с.

- класичні методи ведення війни (з військовослужбовцями в формі, бойовій техніці тощо);
- нерегулярні збройні формування (повстанці, терористи, партизани);
- засоби та техніка інформаційної та кібернетичної боротьби¹⁴.

Можна зробити висновок, що забезпечення високого рівня розвитку для суспільства його інформаційної культури, яке протистоїть агресії, зменшує шанси противника на перемогу у такій війні. Це пов'язано з тим, що агресор не зможе ефективно впливати на культурні, правові, політичні та ціннісні основи життя суспільства та особистості, прагнучи змінити (деформувати) світогляд людини на свою користь, використовуючи медіа.

Основним завданням інформаційно-психологічного впливу, як зазначає дослідник О. Саєнко, є зміна установок особистості. У ході «гібридної війни» все, що поширюють російські медіа на території України, особливо на тимчасово окупованих територіях, є грубим спотворенням реальності. Спостерігаються брудні методи та способи ведення цієї війни: підкуп, залякування, викрадення людей, шантаж, захоплення державних об'єктів, органів місцевого самоврядування та об'єктів критичної інфраструктури, організація та проведення терористичних актів. Механізм інформаційно-психологічного впливу полягає в маніпулюванні свідомістю мас і закладання в їх свідомість дезінформації. Духовне насильство над особою, групою чи масою людей має на меті спотворити інформацію про реальність таким чином, щоб, незважаючи на брехливість цих повідомлень, людина сприймала їх як достовірні та діяла відповідно до цієї спотвореної інформації¹⁵.

Інформація, що використовується для маніпуляції має структурну сутність, оскільки руйнує особистість, пропонує та нав'язує комбінацію готових шаблонів з арсеналу масової культури. Ще однією умовою успішної маніпуляції є те, щоб особа не думала: більшість глядачів бездумно і пасивно

¹⁴ Артюшенко О.М. Українське суспільство в умовах гібридної війни. *Гілея : наук. вісн.* 2015. Вип. 102. С. 230.

¹⁵ Саєнко О.Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни. *Вісн. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. Серія : Психологія.* 2015. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11.

споживають величезний потік інформації, не витрачаючи на її аналіз ні інтелектуальних, ні духовних сил. Крім того, існує шкода, нанесена людиною, хоча в цьому випадку це було б доцільно і навіть необхідно¹⁶.

Як зазначив П. Шевчук, головними напрямками та методами маніпулювання психоінформаційними технологіями в росії щодо України були (і залишаються):

- поступове послаблення іміджу України на міжнародній арені з метою погіршення її геополітичного значення;

- відповідне дозування та поширення неправдивої інформації з метою дестабілізації ситуації в країні та реалізації власної політики «керованого хаосу»;

- популяризація стереотипу неповноцінності українців, а відтак руйнування суспільства, нації та народу;

- домінування російської мови, культури та традицій для утвердження її ідентифікації з одночасним витісненням української мови та культури¹⁷.

У співпраці з державою ми маємо постійно вдосконалювати систему інформаційної безпеки, забезпечуючи розвиток ІТ-культури, вдосконалюючи освітні програми та проводячи просвітницьку та контрпропагандистську діяльність у суспільстві та за його межами.

На думку І. Боднар, основною інформаційною загрозою для національної безпеки є загроза впливу іншої країни на інформаційну інфраструктуру держави, на суспільство та свідомість громадян, підсвідомість особистості з метою нав'язування державі бажаної (для другої сторони) система цінностей, поглядів, інтересів і рішень у важливих сферах суспільного розвитку. По суті, це загроза суверенітету України у важливих сферах державної та суспільної діяльності, що реалізується на інформаційному рівні. Стратегічна інформаційна боротьба – це самостійний і

¹⁶ Комарчук О.О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття науково ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського», Миколаїв, 2019. 226 с.

¹⁷ Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна росії проти України : як їй протидіяти. *Демокр. врядування*. 2014. Вип. 13. URL: <http://vivacademy.com/visnik13/zmist.html>.

принципово новий вид протистояння, який здатний вирішити конфлікти без застосування збройних угруповань у традиційному розумінні¹⁸.

Захист і розвиток національної інформаційної культури в умовах «гібридної війни» безпосередньо залежить від міцності інформаційної безпеки самої держави. Синтезуючи різні підходи до розуміння сутності інформаційної безпеки як основи розвитку інформаційної культури, вчені виділяють такі її основні ознаки: по-перше, це стан безпеки інформаційного простору; по-друге, це стан захищеності національних інтересів; по-третє, це захист встановлених законом принципів, згідно з якими відбуваються інформаційні процеси в державі; по-четверте, це суспільні відносини, пов'язані із захистом життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від реальних і потенційних загроз в інформаційному просторі; по-п'яте, вона є складовою частиною політичної, економічної, оборонної та інших елементів національної безпеки¹⁹. Розвиток інформаційної культури в Україні під дією «гібридної війни» – це формування інтелектуальної та світоглядної готовності громадян відстоювати національні цінності та захищати українську національну ідею.

У даному контексті основними напрямками та принципами української інформаційної політики, які сприятимуть розвитку демократичної інформаційної культури, є такі:

- забезпечити громадянам доступ до інформації;
- створити публічні інформаційні системи та веб-сайти для зміцнення економічних, технічних, фінансових, організаційних, правових та наукових ресурсів в інформаційній діяльності;
- забезпечувати правильне використання інформації;
- заохочувати постійний розвиток, розширення та підтримку національних інформаційних ресурсів;
- створити універсальну систему захисту інформації;

¹⁸ Боднар І.Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. №1. С. 69.

¹⁹ Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : [навч. посіб.]. К. : КНТ, 2006. С. 36.

- сприяти міжнародному співробітництву в інформаційній сфері та підтверджувати інформаційний авторитет України;
- допомога в задоволенні інформаційних потреб закордонних українців²⁰.

Той, хто сприяє «гібридній війні», спочатку сподівається отримати інформацію, керувати культурою та впливати на інтелект ворога, щоб забезпечити нову перемогу над країною. Тому завоювати знаннями країни з низьким освітнім і культурним рівнем легко. На думку Ю. Нестеряка, «боротьба культур» — це не форма військового конфлікту, це розширення боротьби за владу, що поширюється на культуру та сприяє застосуванню інтелектуальної зброї і, що найголовніше, дозволяє точно передбачити результати такого використання. Іншим прикладом боротьби нового покоління є прагнення до інтелектуальної влади проти фізичного урядування минулого. Бажання перемогти без бою або позбавити ворога можливості дати відсіч призвело до іншого типу війни — економічної. Вчені вважають, що поєднання інформаційних форм та економічної війни може призвести до різних форм конфлікту, таких як придушення інформації про економічну владу та інформаційний імперіалізм, що полегшує конкуренцію за економічний контроль транснаціональним корпораціям, які втратили свою національну ідентичність²¹.

Різноманітні аспекти інформаційної, психологічної, економічної та культурної експансії об'єднані в понятті «гібридна війна». У традиційній війні ворог бореться за ресурси та територію, але у «гібридній війні» ворог не має інших цілей — принизити суспільну ідентичність країни, зафіксувати багатство її народу та культурних лідерів і спотворити її історичну пам'ять. Україна не є винятком як об'єкт інформаційних атак.

Інформаційна зброя більш ефективна у війні проти країн, які перебувають у стані кризи, стані, де в соціальній інформації домінують

²⁰ Брижко В. До питання сучасної інформаційної політики. *Вісн. Акад. управління МВС*. 2009. №2. С. 38-40.

²¹ Нестеряк Ю.В. Міжнародні критерії інформаційної безпеки держави : теоретико-методологічний аналіз. *Публ. управління : теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 60.

суперечливі цінності та соціально-політична невизначеність. Інформаційну зброю найкраще використовувати тоді, коли політичні сили ворогують між собою, під загрозою розсудливість і закон, слабкі патріотичні еліти, низький рівень суспільної свідомості.

О. Левченко вважає, що існує два види інформаційної зброї: інформаційно-технологічна та інформаційно-психологічна. Інформація та зброя включають інформаційні ресурси, мережі та системи уряду та війська, які впливають на свідомість, підсвідомість, мораль та психічний стан людей, громадських груп та організацій²². Зброя інформаційно-технологічна та інформаційно-психологічна використовується для того, щоб в сучасній інформаційній культурі знищити комунікаційні мережі в усіх сферах суспільного життя, знищити культурні коди та історію існування суспільства.

Універсальність, конфіденційність, різноманітність програмно-технічної реалізації, радикальність рішення, достатній вибір часу і місця застосування, результату, економне управління речами - це небезпечна інформаційна війна, тому що:

- можна легко змінити з метою захисту інтелектуальної власності;
- можна вести наступальні дії без оголошення війни²³.

Тому в цей час розвитку людства інформаційна зброя є одним із основних елементів атаки на їх «невідоме», владу, громадські канали. В умовах «гібридної війни» росії проти України важливо знищити інформаційну зброю ворога задля зміцнення пізнавальної та культурної безпеки нашої держави.

²² Левченко О.В. Класифікація інформаційної зброї за засобами ведення інформаційної боротьби. *Сучасні інформ. технології у сфері безпеки та оборони*. 2014. №2 (20). С. 143–144.

²³ Дугінець Г. В., Косячевська С. М. Інформаційні війни як інструмент впливу на національний суверенітет в умовах глобалізації. *Екон. простір*. 2014. №92. С. 30.

РОЗДІЛ 2

ЗАХИСТ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Культурна спадщина та російська агресія

Знищення культурної спадщини (далі – КС) є системною практикою агресора під час воєнних дій та конфліктів, спрямованою на руйнування ідентичності етнічних / релігійних груп і цілих народів. Це визнано в резолюціях Ради Безпеки ООН, як-от у Резолюції 2199 (2015) Ради Безпеки ООН²⁴.

Резолюція 2347 (2017) Ради Безпеки ООН від 24 березня 2017 р.²⁵ наголошує, що незаконне знищення КС, а також пограбування та незаконне вивезення культурних цінностей у разі збройного конфлікту, особливо терористичними групами, та спроби заперечувати історичне коріння й культурне розмаїття в цьому контексті можуть підживлювати та посилювати конфлікти й перешкоджають постконфліктному національному примиренню, тим самим підриваючи безпеку, стабільність, управління, соціальний, економічний та культурний розвиток постраждалих держав.

Обидві резолюції є важливими в утвердженні розуміння значення КС для збереження ідентичності груп під час збройної агресії, взаємозв'язку матеріальної та нематеріальної КС, а також того, що захист культурних цінностей під час конфлікту – захист від знищення й торгівлі – нерозривно пов'язаний з досягненням миру й безпеки та боротьбою з тероризмом в усьому світі.

Міжнародні конвенції ЮНЕСКО щодо охорони та захисту культурної спадщини оперують термінами «світова культурна спадщина», «культурні

²⁴ Unanimously Adopting Resolution 2199 (2015), Security Council Condemns Trade with Al-Qaida Associated Groups, Threatens Further Targeted Sanctions. URL : <https://press.un.org/en/2015/sc11775.doc.htm>

²⁵ Resolution 2347 (2017), Adopted by the Security Council at its 7907th meeting, on 24 March 2017. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/862506?ln=ru>

цінності», «нематеріальна культурна спадщина» і є свідченням еволюції в бік глибшого розуміння значення КС для збереження ідентичності груп, які зазнають агресії, та для постконфліктного відновлення цих груп.

Конвенція щодо захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту в Гаазі (1954 р.) визначила «культурні цінності» незалежно від походження чи власності як²⁶:

а) рухоме чи нерухоме майно, яке відіграє важливу роль для кожного народу, та включає: пам'ятки архітектури, мистецтва чи історії (релігійні або світські); археологічні пам'ятки; групи будівель, які в цілому становлять історичний або художній інтерес; твори мистецтва; рукописи, книги та інші предмети, що становлять художній, історичний або археологічний інтерес; наукові колекції та важливі колекції книг чи архіви або відтворення майна, визначеного вище;

б) будівлі, головним і фактичним призначенням яких є збереження або демонстрація рухомих культурних цінностей, визначених у попередньому пункті, як-от: музеї, великі бібліотеки та архівні сховища, а також притулки, призначені для укриття рухомих культурних цінностей у разі збройного конфлікту;

в) центри, що містять велику кількість культурних цінностей, визначених у попередніх пунктах – «центри, що містять пам'ятки». Конвенція передбачає можливість надання допомоги через механізми Поліпшеного захисту та Посиленого захисту.

150 країнами у вересні 2022 р., на Всесвітній конференції ЮНЕСКО з питань культурної політики та сталого розвитку, було ухвалено Декларацію Мондіакульту, зважаючи на «загрози для культури та її використання для цілей, які можуть піддати її знищенню або пошкодженню під час збройних конфліктів, що призводить до навмисного або супутнього знищення культурної спадщини, незаконного обігу культурних цінностей, порушення

²⁶ Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954. URL : https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

прав людини та культурних прав, у тому числі через дискримінацію, підрив живої культурної практики та посилення вразливості учасників культури, установ, місць і ринків²⁷.

Питання знищення КС внаслідок агресії росії проти України розглядалося на засіданні Ради Безпеки ООН 16 липня 2022 р. Навмисні атаки на КС України є намаганнями росії стерти українську ідентичність, а КС, як матеріальна, так і нематеріальна, зараз перебуває під ударом²⁸.

Зобов'язання НАТО щодо захисту спільної спадщини та цивілізації своїх народів, заснованої на принципах демократії, індивідуальної свободи та верховенства права, закріплено в преамбулі Північноатлантичного договору²⁹. Основним нормативним документом щодо захисту культурних цінностей, на яких ґрунтується відповідна політика НАТО, є Конвенція ООН «Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту» (1954 р.) та два протоколи до неї. Значення КС в контексті зростання ролі політики ідентичності у XXI ст. визначено в доповіді НАТО³⁰ щодо охорони культурних цінностей в умовах збройних конфліктів. Зв'язок між політикою ідентичності та спадщиною підносить питання захисту культурних цінностей до рівня проблеми безпеки.

Документи ЄС, НАТО визначають важливу роль культурної безпеки у захисті та зміцненні ідентичності та солідарності держав і Європейського співтовариства в цілому. Тому знищення культурної спадщини під час війни виходить за рамки простих військових злочинів. Диверсії, крадіжки та інші форми знищення культурної спадщини є способами виправдати агресію,

²⁷ UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022 (28–30 September 2022, Mexico City). URL: https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf

²⁸ На засіданні Радбезу ООН обговорили знищення Росією культурної спадщини України. URL : <https://www.unian.ua/war/na-zasidanni-radbezu-oon-obgovorili-znishchennya-rosiyeu-kulturnoji-spadshchiniukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11905119.html>

²⁹ The North Atlantic Treaty. Washington D.C. 4 April 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

³⁰ NATO and Cultural Property Embracing New Challenges in the Era of Identity Wars. Report of the NATO Science for Peace and Security Project: Best Practices for Cultural Property Protection in NATO-led Military Operations, 2017. URL : <http://surl.li/iqyuc>

дестабілізувати країни, вбити людей, створити умови для інтернаціоналізації конфлікту або відновлення минулого протистояння³¹.

Офіс Міжнародного кримінального суду визнає, що культурна спадщина є широким поняттям, яке включає матеріальні та нематеріальні докази людського життя. Злочини чи порушення культурної безпеки впливають на існування нації і повсякденне життя місцевих жителів. Культурна спадщина є унікальним і важливим вираженням культури та знань людей, а деградація та знищення культурної спадщини є втратою для населення держави і світової спільноти в цілому. Коли ці злочини підпадають під юрисдикцію Суду, Офіс МКС намагається їх розслідувати.

Поняття культурної спадщини охоплює питання збереження історичної пам'яті та формування національної та регіональної ідентичності. У цьому контексті важливо зосередитися на збереженні нематеріальної культурної спадщини: мови, традицій, цінностей, релігії, знань, формування, культури та історичних факторів соціальних груп. Важливість збереження невидимої культурної спадщини в Україні через російську агресію вимагає звернути увагу на фіксацію окремих військових злочинів.

Російська влада, будучи присутньою на території України з 2014 року, вживає системних заходів і всього, що пов'язано зі знищенням матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, а потім знищення основи української суспільної ідентичності. Російська влада усуває українську мову з повсякденного життя, освіти, науки та медіа. Гнобителі стирають пам'ять про спільну національну історію українського суспільства, конфіскують книжки та забороняють будь-які згадки про українців чи реальні погляди на українську історію, державу та суспільство як джерела інформації для путінського режиму. Захист матеріальних і нематеріальних культурних надбань українського народу є важливою складовою протидії агресії

³¹ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.4.

російської федерації проти України та відповідальності за знищені українські культурні надбання.

Як зазначається в аналітичній доповіді «Культурна спадщина та національна безпека», культурній спадщині Українського народу за радянських часів було нанесено не виправних збитків: змінювали цільове призначення та знищувались численні культові споруди – православні храми, синагоги, костьолои, мечеті, караїмські кенаси. На територію радянської росії вивозили рухомі культурні цінності, археологічні знахідки, знищували історичну пам'ять, традиції, мову. Натомість культурний простір маркували символами нової радянської ідентичності³².

Так званий «захист російськомовного населення», наратив щодо «історичної належності Криму» росія вже використала 2014 р. для виправдання окупації частин Донецької, Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя. Заперечення російською стороною права Українського народу на історичну спадщину та культурну самобутність супроводжує й повномасштабне вторгнення в Україну. Маніпулювання культурною спадщиною, за оцінкою НАТО³³, є частиною російської стратегії встановлення історичної, культурної та релігійної гегемонії над українським народом – це лежить в основі цілей російської зовнішньої політики та свідомо розігрується разом з іншими звичайними та нетрадиційними засобами примусу, домінування й дестабілізації.

Знищення нематеріальної культурної спадщини – російська федерація намагається знищити різні прояви української нематеріальної культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України, грубо порушуючи Конвенцію про охорону нематеріальної КС. За оцінкою експертів ООН³⁴

³² Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.23.

³³ NATO and cultural property: a hybrid threat perspective (2022). URL: https://static1.squarespace.com/static/5a8ece4b12abd9a4deae2dad/t/621fde6cf13f5e5d7b13e368/1646255727673/CHAC_CP_Hybrid_Threat_2022.pdf

³⁴ Targeted destruction of Ukraine's culture must stop: UN experts. 22 February 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/targeted-destruction-ukraines-culture-must-stop-un-experts>

спробою стерти українську ідентичність є напади РФ на українські культурні символи та культурні ресурси.

Знищення історичної пам'яті та культурного надбання:

– Руйнування сховищ української літератури, музеїв та історичних архівів. З публічних бібліотек міст і селищ на тимчасово окупованих територіях України окупаційна влада вилучила та знищила книги з історії України та української літератури, занесла їх до категорії «екстремістської» літератури. Застосовано такі практики й до шкільних посібників з історії та важливих для кримськотатарського народу творів.

– Тотальна русифікація всіх сфер життя на АР Крим є наступом на нематеріальну спадщину української нації та людства. Русифікація та милітаризація дітей на ТОТ України ставить собі за мету викоринити українську ментальність, спадкову передачу й відтворення української ідентичності.

– Обмін знаннями – однією зі сфер нематеріальної КС – на тимчасово окупованих територіях України перебуває під загрозою зникнення. Навмисне знищення українських книг, творів української літератури та історії вплинуло на саму здатність українців на тимчасово невідконтрольних землях користуватися нематеріальною КС та створило загрозу формуванню обізнаності щодо важливості такої спадщини та її охорони.

Проведення окупаційною владою на тимчасово окупованих територіях України ідеологічних репресій та суворой цензури в медійній, культурній та освітній сферах виявляється в таких діях³⁵:

– поширення російських наративів, спрямованих на приниження української культури та ідентичності, російськими офіційними особами та представниками російської влади на тимчасово окупованих територіях України;

³⁵ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.28.

- переслідування та затримання представників української освітньої сфери за відмову впроваджувати російську навчальну програму, а також вербування російських освітян для роботи на тимчасово окупованих територіях України;
- переслідування проукраїнських активістів, зокрема з кримськотатарської спільноти, які виступають проти окупації та політики викорінення ідентичності, мови та культури (погрози, арешти, вбивства);
- знищення культурних релігійних практик, закриття релігійних установ або переслідування релігійних лідерів, які здійснює рф на тимчасово окупованих територіях України, становить загрозу для нематеріальної КС України та має негативний вплив на місцеве населення.

Експлуатація об'єктів КС на тимчасово окупованих територіях України для російської пропаганди, утвердження ідеології «русского міра», російського культурного імперіалізму та витіснення української ідентичності. Так, на об'єкті Світової спадщини ЮНЕСКО, яке перебуває на тимчасово окупованих територіях України, рф реалізує проєкт російського президента «Новий Херсонес». Він передбачає експлуатацію самого об'єкта для проведення ідеологічної та культурної пропаганди, руйнування його археологічного пласта й масштабну забудову – зведення на об'єкті КС музею «росія – Моя історія», музею історії Криму та Новоросії, музею античності та Візантії, паломницьких центрів та культових об'єктів рпц (церковної структури, яка є опорою агресивної політики рф).

КС на тимчасово окупованій території АР Крим є засобом незаконного збагачення представників окупаційної влади шляхом розкрадання культурних цінностей та проведення т. зв. протиаварійних, ремонтних та реставраційних робіт на об'єктах КС України. Некваліфіковані роботи на таких об'єктах призводять до їх пошкодження та втрати автентичного вигляду.

Агресія росії проти України спричинила масштабне переміщення людей, ускладнивши культурну діяльність в суспільстві, руйнуючи при

цьому усталені зв'язки. Втрачається людський потенціал охорони КС (працівники культури та митці), зокрема під час спроб захисту культурних цінностей. Необхідно оновити підходи до формування та реалізації державної політики охорони КС, які мають відповідати викликам, що постали перед Україною в умовах російсько-української війни, а також – євроінтеграційному курсу України. Звідси випливає потреба у вдосконаленні національного законодавства щодо захисту КС України, закріпленні беззаперечного значення КС Українського народу для того, щоб зберегти національну ідентичність, забезпечити потенціал повоєнного відновлення України.

Для охорони КС необхідно імплементувати на національному рівні норм міжнародного права та підходів до управління КС, її ревіталізації та позбавлення від залишків російського панування в культурно-символічному просторі України. Україні, разом з міжнародними союзниками, необхідно прикласти всіх зусиль для того, щоб притягнути винних до відповідальності за знищення КС українського народу та відшкодувати збитки, завдані в цій сфері. Отже, як ми побачили, однією з головних цілей війни росії проти України є знищення культурної спадщини українського народу. Тому необхідно формувати державну політику збереження культурної спадщини України для того, щоб забезпечити національну безпеку, бо в російській агресії проти України культурний вимір посідає центральне місце.

2.2 Інформаційно-культурна війна в умовах збройної агресії

Сьогодні наука і культура розглядаються не тільки як спосіб збільшення можливостей і підвищення соціального потенціалу, а й як потужна зброя у війні за знання та культуру.

Хоча Захід зараз розуміє, що росія створила ряд євроскептичних і екстремістських партій, а також європейських політиків-популістів, щоб забезпечити підтримку своїх важливих ініціатив і отримати нові ресурси для задоволення своїх потреб, прямих доказів цього є недостатньо. Таким чином,

керування, пов'язане з використанням, і надалі існуватиме. Експерти вважають, що для того, щоб захистити інституційні структури від таких загроз, необхідно підвищити довіру до кожної влади в громаді відповідними рішеннями та діями³⁶. Тому при створенні нової моделі інформаційної політики необхідно встановити та підтримувати безперервний зв'язок між офіційною інформацією, технічними оглядами (насамперед науковими публікаціями), газетами та новинами.

Інтелектуальна та культурна політика має будувати та підтримувати бачення стабільності та балансу в умовах нових конфліктних ситуацій. Дія цієї політики залежить не тільки від необхідності вироблення «імунітету» до згубних впливів, а й від необхідності збереження здатності суспільства до розвитку³⁷. Подальший розвиток інформаційної політики нашої країни тісно пов'язаний з результатами інформаційної війни та культурної безпеки, яку нам обрушили терористи. Ця війна має особливе значення та самотність і може розглядатися як війна економічної цивілізації, знань і культури³⁸.

Інтелектуальна культура, як частина загальної культури суспільства, також постійно змінюється, а значить, стає політичною та критичною³⁹. Суб'єкти візуальної культури дедалі активніше беруть участь у публічних дискусіях, у народних діях тощо. Докладаються зусиль для вивчення воєнного стану та культурних засобів масової інформації. Їх головне завдання – протидія російській пропаганді. Інші теми, зокрема культурні, поволі повертаються на медійні «сторінки». Таким чином, ніхто не може залишити засоби масової інформації, які не припиняють роботи від початку війни і роблять все можливе, щоб поширювати українську культуру, бути помітними і боротися на культурному фронті.

³⁶ Information security of Ukraine : 30 years of independence. Collective monograph. Sopilko I. (ed.). Budapest, 2021. P. 110.

³⁷ Штогрин І. Якою має бути інформаційна політика України в умовах війни? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28338927.html>

³⁸ Сопілко М. І., Череватюк В. Б. Інформаційно-культурна війна в умовах збройної агресії. *Юридичний вісник*. 2 (63). 2022. С. 238.

³⁹ Інформаційна культура в Україні : правовий вимір. Монографія / К.І. Беляков, С.Г. Онопрієнко, І.М. Шопіна ; за заг. ред. К.І. Белякова. Київ : КВІЦ, 2018. С. 145.

Щоб ця інформаційно-агресивна культура не тиснула на нас з усіх боків, використовуючи деструктивні інформаційні технології, необхідно перевіряти факти, адже пропаганда ворога йде повним ходом і зараз є більш креативною. Кожен із нас має використовувати всі доступні засоби, особливо соціальні мережі, щоб піднімати теми, які допоможуть іноземному читачеві зрозуміти, що відбувається в Україні. Перш за все, це поширення аналітичних матеріалів, новин, що роз'яснюють необхідність культурного збагачення, впровадження української культури.

Правоохоронні органи, громадянське суспільство та ЗМІ відіграють важливу роль у документуванні злочинів проти культурних пам'яток і демонстрації світові знищення українських бібліотек російськими ракетами та спалення в них книг з історії України. Найважливіше — говорити правду про людські втрати світові: видавцям, журналістам, перекладачам, письменникам і мирним громадянам.

Наші люди, які тікають від загрози знищення та виїжджають з України до ЄС та інших країн світу, є потужною зброєю в інформаційній та культурній війні. Українські митці, письменники та інші діячі культури жорстко відстоюють своє право на інформацію, бути почутими. Сьогодні нам необхідно виправити помилку у зовнішній політиці нашої країни, тобто не звертати уваги на культурну дипломатію, тому що насправді культура має бути ефективною зброєю.

Через 33 роки після здобуття незалежності позиція України на міжнародній арені не є сильною в культурному плані. Тепер, коли ми знаємо, що ця жорстока війна ведеться проти української культурної ідентичності, ми знаємо, що мусимо зробити все можливе, щоб ніхто у світі не поставив під сумнів нашу самобутність і незалежність. Тому така важлива культура, важлива її рол та підтримка, мотивація під час війни. Особливо зараз, коли війна швидко розвивається, тож чим більше сайтів соціальних мереж можуть

підтримувати культуру та поширювати важливу інформацію, показувати та оцінювати, тим краще⁴⁰.

Щоб протистояти проросійській риторичі у світі, Україна має запропонувати проукраїнський варіант: говорити про особливості української культури та ідентичності. Ця стратегія називається стримуючою⁴¹. Можна сказати, що рівень розвитку інформаційної культури держави проти агресії іншої країни базується на здатності противника перемогти у війні «інформаційної культури». Це тому, що злочинець впливає на культурні, правові, політичні та економічні основи суспільства та приватного життя людини⁴².

Як зазначив В. Череватюк, під час воєнного стану ми не повинні забувати, розхитуючи ситуацію в країні, що через неправдиву інформацію змінюється сприйняття людей і громадян, людей, які повірили в неї і почали її втілювати⁴³.

Тому національна інформаційна політика має ґрунтуватися на забезпеченні інформаційної та культурної безпеки нашої держави та координації діяльності державних і громадських інституцій. Інформаційна політика спрямована на захист національного та культурного надбання з метою заохочення розвитку місцевої інформації та культурної спадщини. Крім того, в умовах війни значно зростає роль інформаційної культури як чинника утвердження національного авторитету. Підвищення рівня культури знань в українському суспільстві однозначно сприятиме підвищенню «іммунітету» наших громадян до зброї.

⁴⁰ Якщо наша культура не на часі, то за що ми тоді воюємо? Як медіа про культуру працюють в умовах війни та борються проти російської пропаганди. 25 квіт. 2022 р. URL: <https://detector.media/community/article/198599/2022-04-25-yakshcho-nasha-kultura-ne-na-chasi-toza-shcho-my-todi-vouyemo-yak-media-pro-kultur>

⁴¹ Матвійчук Я. Україні пропонують стратегію культурного стримування проти російської пропаганди. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraini-strategiyakulturnogo-strymuvannya/6591106.html>

⁴² Мануйлов Є.М., Прудникова О.В. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1(32). 2017. С. 27.

⁴³ Череватюк В., Бойко О. Інформаційні війни (конфлікти) : теоретико-правовий аспект. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ : НАУ, 2021. № 2(59). С. 65. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15596>

Розвиток знань і культурної безпеки в Україні потребує уваги держави до інших підсистем: освіти, кіно, мистецтва, літератури та гуманітарних наук. Ми вважаємо, що розвиток інформаційної культури в Україні під час війни залежить від створення інформації та психічної підготовки громадян до захисту національних надбань та захисту української території.

У цьому контексті для розвитку демократичної інформаційної культури необхідно впроваджувати основні напрями та принципи інформаційної політики України, такі як: забезпечення доступу громадян до інформаційних систем влади та зміцнення матеріально-технічної, фінансової, організаційної складової культурної безпеки; право та фундаментальна наука сприяють розвитку знань, підтримці глобальної інформаційної системи; ідентичності українців за кордоном. Тому наукова та культурна еліта нашої країни як ніколи має працювати на майбутнє України, адже від рівня розвитку культури, наукової діяльності тощо напряду залежить відбудова та розвиток України.

В умовах російсько-української війни повністю захистити історико-культурну спадщину неможливо. Єдиний спосіб її зберегти та популяризувати – це перевести в цифровий формат, що дає можливість зберегти первісний вигляд пам'яток для подальшої реставрації та популяризації історико-культурної спадщини в сучасних умовах України.

Крім того, через повномасштабні військові дії окремі музеї, особливо на окупованих та прифронтових територіях, не мають змоги здійснювати свою роботу повноцінно. Єдина можливість продовжувати роботу та популяризувати музей – віртуальна платформа. Музеї повинні активно переходити на віртуальну комунікацію та створювати нові експозиції з використанням новітніх технологій, щоб мати відповідність вимогам світових стандартів⁴⁴.

⁴⁴ Бірбова О. Історико-культурна спадщина України : цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *ГРАНІ*. Том 26. № 5. 2023. С. 90.

З метою захисту культурно-історичної спадщини було підписано чимало законодавчих документів щодо охорони пам'яток у воєнний період. В Україні руйнування пам'яток почалося з 2014 році і з новою силою відбувається з 2022 р. Як агресор росія порушила всі важливі норми міжнародного права⁴⁵.

Росія в Україні станом на 25 серпня 2023 року знищила 823 об'єкти культурної спадщини, повідомляє Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. З них 109 пам'яток національного значення, 650 – місцевого значення та 64 щойно утверджені. У списку переважають пам'ятки архітектури – 252 об'єкти. «Лідером» у списку є Харківська область, де зруйновано та пошкоджено 207 пам'яток. З них 10 – пам'ятки національного значення, 193 – місцевого значення, 4 – нововиявлені об'єкти історико-культурної спадщини⁴⁶. На Харківщині знищено церковні споруди, пам'ятки природи та історичні колективні поховання: Дробицький Яр, пам'ятник жертвам Голокосту, Крем'янецьку гору, пам'ятку природи в Ізюмі, Ізюмську церкву кінця XVII ст. та багато інших культурних об'єктів.

Для збереження ландшафтів та об'єктів історико-культурної спадщини, а також для популяризації музеїв та їх колекцій наразі необхідно звернутись до віртуальної площини, оскільки фізично зберегти та відвідати їх неможливо. Є можливість створювати віртуальні музеї, екскурсії, додатки з використанням технології доповненої реальності, віртуальної реальності зі штучним інтелектом, квести, музейні ігри. За допомогою мультимедійних технологій можна створити унікальний часовий простір⁴⁷. Для багатьох музеїв, які не можуть прийняти відвідувачів, цифровий зв'язок зараз необхідний.

Віртуальні музеї та відвідування музеїв сьогодні є одним із популярних способів поширення музейної культури. Для створення віртуальних музеїв

⁴⁵ Іванова Н., Перстрєцова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини у воєнний. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. № 64. 2022. С. 32.

⁴⁶ Об'єкти культурної спадщини, що постраждали внаслідок російської агресії в Україні (2023). Урядовий портал. URL: <https://t.me/mkipu/7396?single>

⁴⁷ Мироненко Г. Час віртуального життя. Київ : ТОВ "Імекс", 2015. С. 32.

використовується фотограмметрія для створення віртуальної 3D моделі музею. 3D моделі можна створювати на основі 2D фотографій або відеоматеріалів. Цю ж технологію можна використовувати для оцифрування архітектурних об'єктів. Чернігів використовує 3D-моделі з відеоматеріалів, щоб показати наслідки руйнування міських об'єктів внаслідок російської агресії (Чернігівський обласний музей пам'яті війни).

Технології 3D-моделювання також можна використовувати для створення електронних каталогів музейних колекцій, оцифрування тривимірних зображень: тарілок, скульптур, зброї тощо. Слід також пам'ятати про ігрові технології та їх широке використання при створенні експозицій для юних відвідувачів. Доповнена реальність (augmented reality, AR) допомагає краще сприймати матеріал за допомогою гаджетів, які відтворюють зображення. AR використовує не лише зображення, а й звуки та іншу інформацію, яка транслюється відвідувачу. Роль перекладача виконують: смартфони, планшети, в майбутньому, можливо, об'єктиви⁴⁸.

Для роботи з AR можна використовувати різні технології⁴⁹:

1. Маркерні технології. Коди швидкої відповіді QR-коди, що найчастіше використовують як маркери.
2. Безмаркерна реальність може використовувати систему глобального позиціонування (GPS).

Прикладом техніки маркування є тимчасова експозиція пам'яток історії та культури у Львові. В Європі це будинок Антоніо Гауді в Барселоні.

Прикладом безмаркерної технології на базі GPS є віртуальний екскурсовод по Опішні, розроблений викладачами кафедри музейної справи та туристичної діяльності Харківського державного інституту культури. Додаток прив'язаний до місцевого розташування, тому працює лише на охоронюваних територіях. Це різниця між технологією QR-кодів і GPS. QR-коди працюють із додатком, який створюється окремо та завантажується на

⁴⁸ Волинець В. Віртуальна, доповнена та змішана реальність : сутність понять та специфіка відповідних комп'ютерних систем. *Культурно-мистецька освіта і практика*. №37. 2021. С. 235.

⁴⁹ Бірнова О. Історико-культурна спадщина України : цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *ГРАНІ*. Том 26. № 5. 2023. С. 92.

пристрій, тоді як технологія GPS працює через маркери на карті, яка прив'язана до місцевості та не працює сама по собі.

Сьогодні компанія Skeygon працює над доповненою реальністю у сфері історико-культурної спадщини. Одна з інновацій компанії – листівки із зображеннями відомих культурних шедеврів та пам'яток з різних міст України. За допомогою додатків, встановлених на гаджетах, і технології доповненої реальності можна побачити 3D-моделі об'єктів та послухати історичні довідки про автора та процес будівництва будівлі. Крім того, можуть бути створені спеціальні додатки для популяризації історико-культурної спадщини та музейних предметів. Прикладом такого додатку є Віртуальний ЛітМузей, який створений на базі Харківського літературного музею і присвячений історії Голодомору.

Віртуальна реальність у сучасних музеях – більш складний і дорогий проєкт. Для цього потрібне спеціальне додаткове обладнання: шолом віртуальної реальності та портативні датчики. Віртуальна реальність (VR) працює з вигаданим навколишнім світом, створеним за допомогою 3D-технологій. Приклади використання віртуальної реальності в українських музеях: VR-локації в експозиції Фортеці Тустань, виставки в Дніпровському історичному музеї. VR також може породити цілу галузь віртуальних турів, дозволяючи людям побачити місця, які вони ніколи не зможуть побачити особисто.

Тому сьогодні історико-культурна спадщина та музейна справа України зазнають значної шкоди. Міжнародне законодавство не може захистити культурну спадщину чи музеї на території фактичних бойових дій. Усі музеї на окупованих територіях також були серйозно пошкоджені або пограбовані. Саме на неокупованих територіях було знищено більшість історико-культурної спадщини. Через таку ситуацію врятувати пам'ятники та музеї фізично неможливо. Але ми можемо зберегти їх у цифровому просторі за допомогою новітніх технологій: доповненої реальності та віртуальної реальності.

РОЗДІЛ 3

ПОСИЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1 Культурні аспекти реалізації гуманітарної політики в секторі безпеки і оборони

Війна росії проти України, як зазначає С. Присяжнюк, демонструє важливість і актуальність розроблення методів реалізації ефективної гуманітарної та культурної політики у сферах безпеки і оборони України, яка має відповідати міжнародним стандартам, сприяти всебічному розвитку соціальної держави, а не бути декларативною, і дозволить розробити шляхи та механізми модернізації держави у взаємозв'язку з сучасною ситуацією та тенденціями суспільного розвитку⁵⁰.

В. Пироженко зазначає, що гуманітарна складова національної безпеки – це ступінь захищеності важливих суспільно-політичних суб'єктів, яка визначається їх особливостями світогляду та ціннісних орієнтацій. Він вважає, що першочерговим завданням безпеки в гуманітарній сфері є формування у населення такого світогляду та ціннісних орієнтацій, які створюватимуть стійкі мотиви для збереження, насамперед, національної ідентичності⁵¹.

Л. Чупрійц зазначив, що політика безпеки в гуманітарній сфері є важливою складовою національної безпеки та запропонував охарактеризувати її як в інституційному, так і в функціональному аспектах. Дослідник стверджує, що політика безпеки в гуманітарній сфері – це, насамперед, діяльність суб'єктів національної безпеки: державних інституцій, громадських організацій, управлінців, об'єднаних цілями та завданнями захисту прав і свобод людини, громадянських цінностей. По-

⁵⁰ Присяжнюк С.В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки.* 2023. С. 84.

⁵¹ Пироженко В.О. Гуманітарна складова національної безпеки : предмет дослідження та коло основних проблем. *Стратегічна панорама.* 2005. № 2. С. 31.

друге, її метою є забезпечення захисту культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів Українського народу в гуманітарній сфері від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання⁵².

З розвитком демократичного суспільства гуманітарна сфера стає системним і стратегічно важливим чинником розвитку держави, забезпечення національної стабільності, індикатором довіри чи відчуженості населення до влади, індикатором рівня розвитку політико-правової свідомості та культури, фактором прогресу соціальної дійсності. Тому при розробці та реалізації державної культурної та гуманітарної політики необхідно враховувати гуманітарну складову, яка з розвитком суспільно-політичних відносин, набуває самостійної та незалежної форми і має назву «гуманітарна політика».

Як пише С. Присяжнюк, державна гуманітарна політика визначається як систематична та послідовна діяльність щодо взаємовідносин держави з окремими особами та суспільством у цілому, яка здійснюється через органи виконавчої, законодавчої та судової влади держави за участю громадянського суспільства, з урахуванням основних прав людини, спрямована на досягнення високого рівня життя, духовного та інтелектуального розвитку особистості, в інтересах як окремої людини, так і країни в цілому⁵³.

Дослідження гуманітарної політики України є основою для визначення рівня задоволеності правами людини з урахуванням незворотних наслідків процесів глобалізації та утвердження принципу побудови державного адміністративного устрою «людино центричного». Належна увага до питань розробки та реалізації гуманітарної політики відповідно до сучасних вимог та міжнародних стандартів і норм зумовлена необхідністю постійного розвитку особистості як громадянина, так і як каталізатора подальшого розвитку держави. Тому в заходах, визначених як пріоритети різних складових

⁵² Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 36.

⁵³ Присяжнюк С.В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки*. 2023. С. 85.

сучасної державної гуманітарної політики, слід дотримуватись європейського вибору більшості українців⁵⁴.

Тому суть розпочатого росією змішаного інформаційного наступу в гуманітарній сфері полягає в спробі маргіналізувати (підрізати) українську ідентичність, заперечуючи при цьому онтологічний статус самих українців, їх унікальну мову, культуру, історію, менталітет, країну. Заперечення права української нації на самовизначення стало особливою тенденцією сучасного російського політичного та квазіполітичного дискурсу, що проявляється в різних формах і на різних рівнях – від заяв найвищого політичного керівництва до наукових досліджень та масової пропагандистської кампанії в російських медіа, зосередженої на громадянах України⁵⁵.

Тому, з одного боку, ми визнаємо національну важливість і соціальну значущість гуманітарної політики; з іншого боку, ми визнаємо цінність людини як незалежної особистості та необхідність поваги до її прав і свобод. Потрібно створити та постійно розвивати цивілізовану «людиноорієнтовану систему публічного управління, включаючи управління в гуманітарній сфері. Визначаючи сучасні пріоритети та соціальні потреби країни на основі компонентів національної гуманітарної політики, можна оцінити країну з точки зору того, чи відповідає її управління сучасним потребам суспільства в цілому та окремих осіб, зокрема основних споживачів продуктів публічного управління. Слід зазначити, що шляхом регулярного перегляду та оцінки векторів гуманітарної політики можна знайти та впровадити превентивні заходи для запобігання та/або мінімізації загроз у гуманітарній сфері, потенційних ризиків гуманітарних криз, тим самим підвищуючи рівень національної безпеки та стабільності⁵⁶.

За умови набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС першочерговим завданням буде імплементація норм міжнародного

⁵⁴ Сергієнко Л.В. Гуманітарна політика України : ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів URL : [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173)

⁵⁵ Світова гібридна війна : український фронт : монографія /за заг.ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. С. 251-256.

⁵⁶ Сергієнко Л.В. Гуманітарна політика України : ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. URL : [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173)

гуманітарного права, особливо щодо охорони культурної спадщини. Необхідно змінити державне законодавство щодо охорони та збереження української культурної спадщини, а також методи реалізації державної політики щодо охорони культурної спадщини українського народу, щоб протистояти виклику російської агресії в Україні.

Верховна Рада розглядає питання про внесення змін до Закону «Про національну безпеку України» щодо захисту культурної спадщини та національної пам'яті України⁵⁷. Законопроектом пропонується доповнити частину III статтею 3 такого змісту: «4) Охорона культурної спадщини України та національної пам'яті Українського народу як основних елементів формування, утвердження та розвитку української нації». Прийняття законопроекту сприятиме гармонізації підходів до охорони культурної спадщини в рамках європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Загалом охорона культурних цінностей в умовах збройного конфлікту повинна забезпечуватися по двох основних напрямках: по-перше, вжиття відповідних заходів щодо охорони культурних цінностей на території, де ведуться бойові дії; по-друге, цей напрямок є опосередкованим, пов'язаним з охороною культурних цінностей, а саме діяльність держави з повернення культурних цінностей, вивезених з окупованих загарбниками територій⁵⁸.

Щодо національного законодавства, яке регулює відносини щодо охорони культурних цінностей під час збройних конфліктів, то перш за все варто згадати Закон України «Про охорону культурної спадщини», хоча він не є окремим законом, спрямованим на захист культурних цінностей в умовах війни він все ж містить деякі норми. Ст. 27 передбачає, що у разі загрози об'єктам культури уповноважені установи повинні вжити необхідних заходів, зокрема: змінити тип або спосіб використання об'єктів культури, а також провести збереження, реставрацію, ремонт, музеєфікацію, реставрацію

⁵⁷ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті 9072 від 02.03.2023. URL :<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>

⁵⁸ Кошиков Д.О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 6. 2022. С. 50.

та трансформацію об'єктів культури⁵⁹. Подібні зобов'язання передбачені ст. 6 та 7 Закону України «Про охорону археологічної спадщини», де чітко визначено, що право на захист має бути реалізоване у разі загрози, пов'язаної зі збройною агресією⁶⁰.

Інструкція про порядок застосування норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164, є чи не найбільш чітким вітчизняним нормативним актом щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту. Таким шляхом пішла наша держава (тобто переформулювання заборонних норм щодо знищення та пошкодження культурних цінностей, передбачення особливих випадків відхилення від вимог охорони з метою недопущення розширеного тлумачення принципу військової необхідності). Очевидно, це тому, що українські військовослужбовці добре знайомі з цими нормами і керуються ними у своїй реальній діяльності. В інструкції окремо наголошується, що «організація вивчення норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України є важливим завданням на державному рівні, зумовленим зобов'язаннями України перед міжнародним співтовариством»⁶¹.

Серед нормативно-правових актів, які на підзаконному рівні регулюють відносини з евакуації культурних цінностей, варто відзначити «Порядок евакуації у разі загрози або надзвичайної ситуації», який затверджено постановою № 10 Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р.⁶². Постанова № 841 поширюється на ситуації, коли існує загроза пошкодження або знищення (такою загрозою, безумовно, є збройна агресія)

⁵⁹ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

⁶⁰ Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>

⁶¹ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

⁶² Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-п#Text>

та передбачає механізм організованого вивезення таких цінностей із небезпечної зони.

Правовий режим захисту культурних цінностей у разі збройної агресії також детально визначено підзаконними нормативно-правовими документами, прийнятими Міністерством культури та інформаційної політики України.

Що стосується охорони культурних цінностей на окупованих територіях, то тут можливості України, безумовно, обмежені, і зусилля нашої держави мають бути спрямовані на вжиття заходів для забезпечення майбутнього повернення культурних цінностей.

Водночас Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правопорядок на тимчасово окупованих територіях України» покладає відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях на окупаційну владу російської федерації, відповідно до норм і принципів міжнародного права⁶³.

Отже, рівень всебічного розвитку сучасних держав напряму залежить від рівня розвитку людського капіталу, який, у свою чергу, визначає завдання урядів, а саме створення та гарантування сприятливого середовища для розвитку та самореалізації громадян. Захищати їх права і свободи, створювати умови для розвитку людського потенціалу, забезпечувати гідний рівень життя та реалізацію здібностей кожного члена суспільства. Одним із ключових механізмів реалізації зазначених пріоритетів є державна гуманітарна політика.

3.2 Пріоритети державної культурної політики в умовах війни

Формування цілісного соціокультурного простору, який здатний протистояти інформаційно-культурним впливам ворога; забезпечення обліку та збереження об'єктів історико-культурної спадщини з максимально повним

⁶³ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

фіксуванням воєнних злочинів; цифровізація культурної спадщини з залученням міжнародних організацій; проактивне протистояння організованим інформаційним атакам російських пропагандистів та ботоферм, спрямованих на український сегмент інформаційних мереж; створення системи раннього попередження про активні інформаційні та онлайн атаки; створення нових культурних брендів та активне використання інструментів культурної дипломатії є основними пріоритетами державної культурної політики в умовах війни, як відзначає В.І. Малімон⁶⁴.

Також є необхідність: у створенні спеціальних фондів, які б займалися збором коштів на відновлення та реставрацію історико-культурних пам'яток, активно співпрацювати з міжнародними культурними організаціями, залученні відомих світових діячів культури з метою привернення уваги спільноти щодо стану культурної інфраструктури в Україні, брати участь у різних грантових програмах і проєктах.

Культурна політика держави має стати тим дієвим фактором ведення успішної асиметричної війни. Розроблення й впровадження в життя комплексної Стратегії культурної безпеки має чітко окреслити сучасні пріоритети державної культурної політики й мобілізувати наявні інформаційні й культурні ресурси країни, а також запобігти деструктивним культурно-психологічним впливам. Культура та культурна політика держави в умовах війни набувають особливого значення.

Культурною політикою є сукупність дій, практик та способів організації, що реалізуються державою у збереженні, підтримці та розвитку національної культури, регіональних та етнічних культур, історико-культурної спадщини, професійних митців, культурних інституцій, мови, засобів масової інформації, спорту, культурної освіти, дозвілля та непрофесійного мистецтва.

⁶⁴ Малімон В.І. Пріоритети державної культурної політики України в умовах війни. *Наукові перспективи*. № 7(25). 2022. С. 152.

Як зазначає С. Чукут, культурна політика є конкретним поняттям, в якому знаходить своє втілення реалізація інтересів держави щодо культури як основного чинника виховання, становлення, самопізнання індивіда (групи індивідів) як громадянина держави. Культурна політика повинна мати інтегративний характер, тобто охоплювати собою всі сфери суспільного життя⁶⁵.

Культурна політика держави – це важлива складова системи забезпечення культурних потреб людини. Культурні інституції, діяльність яких регульована державою, формують соціальну та культурну активність особистості, створюють, транслюють та популяризують культурні продукти. Культурні продукти задовольняють культурні потреби людей шляхом розповсюдження у національному інформаційно-культурному просторі⁶⁶.

Особливість національної культурної політики полягає в тому, що всі аспекти культурної політики при належній взаємодії можуть створити правові, економічні та інші умови для захисту культури. Це, у свою чергу, забезпечує свободу громадян брати участь у культурному житті, зберігає в рамках єдиної культури різноманіття систем цінностей, накопичених попередніми поколіннями, і підтримує функціонування та розвиток культурного життя з метою побудови сучасної, демократичної, гуманної та процвітаючої держави.

Відповідно до Закону України «Про культуру» пріоритети державної культурної політики визначаються такими чинниками: культурними стратегіями, концепціями, планами, розробленими та затвердженими відповідно до законодавства щорічними виступами Президента України у Верховній Раді України; питаннями щодо внутрішньої та зовнішньої ситуації в Україні; планом діяльності Кабінету Міністрів України, який враховує всі аспекти розвитку культури, визначені в Плані пріоритетних заходів Кабінету Міністрів України. Органи місцевого самоврядування враховують пріоритети

⁶⁵ Чукут С. Реалізація державної культурної політики як пріоритетний напрям розвитку гуманітарної. *Україна : просування в XXI століття : наук.-метод. зб.* К. : Вид-во УАДУ, 2000. С. 200.

⁶⁶ Філіна Т.В. Культурна політика держави в системі забезпечення культурних потреб людини. URL : <https://ojs.ukrlg.org.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/15600/14071>

державної політики у сфері культури в планах соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць⁶⁷.

Державна культурна політика, правове, економічне та соціальне забезпечення її реалізації та система соціального захисту працівників культури визначаються Верховною Радою України. Органи управління забезпечують реалізацію культурної політики за участю суспільних верств населення та забезпечують їх фінансуванням для відродження та розвитку української національної культури та культури національних меншин в Україні тощо.

Управлінська діяльність у сфері культури систематично здійснюється відповідними органами влади, кожен з яких здійснює свої повноваження в різних сферах культурного будівництва: безпосереднє управління культурою, телебаченням і радіо, кіно, поліграфією тощо. В умовах війни управління різними сферами суспільного життя, в тому числі культурною, було централізованим.

Тому особливого значення в системі управління культурною сферою набуває Міністерство культури та стратегічних комунікацій України (до 6 вересня 2024 року – Міністерство культури та інформаційної політики). Міністерство культури та стратегічних комунікацій (далі – МКСК) — головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, відповідальний за формування та реалізацію культурної, державної мовної політики, популяризації України у світі, державних іноземних мов, інформаційного суверенітету України та державної політики у сфері інформаційної безпеки, а також відповідає за розроблення та реалізацію відновлення та збереження національної пам'яті, міжнаціональних відносин, релігії та захисту національних меншин у запровадженні та поверненні культурних цінностей.

⁶⁷ Про культуру : Закон України від 12.01.2011 р. № 2778-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

У сфері відновлення та збереження національної пам'яті одним із головних завдань Міністерства є забезпечення формування та реалізації міжнародних відносин в Україні, прав релігійних меншин, у сфері мистецтва, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення та реституція культурних цінностей⁶⁸.

15 квітня 2022 року Міністерство спільно з Державним агентством України з питань мистецтв та мистецької освіти та партнерами запустили проєкт «Ukraine Now and Forever» – Українська культура, «м'яка сила», що об'єднує та ідентифікує нас, українців. Наша спадщина і мистецтво, наші цінності та сенси, наш погляд на сьогоднішній світ та свідомо і суб'єктна позиція – ми маємо, що сказати світу. Зараз наша українська культура наповнюється зовсім новими сенсами. Розширювати її кордони – можливість привернути увагу інших країн як до нашої історії, так і до подій сьогодні – повномасштабної війни росії проти України.

27 квітня 2022 року Міністерством започатковано підготовку Меморандуму між Штабом Порятунку Спадщини (Heritage Emergency Response Initiative), Міжнародним центром з дослідження, збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM) і Міністерством культури та стратегічних комунікацій щодо створення спільної групи Україна – ICCROM задля порятунку української спадщини. Також створено робочу групу спільно з представниками Польщі і Литви щодо функціонування Фонду Люблінського трикутника, який підтримуватиме оцифровку культурної спадщини України.

6 липня 2022 року Міністерство культури та стратегічних комунікацій України розширило Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України на 21 новий елемент.

Поповнення Переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України сприяє злагоджена та ефективна робота новоствореної Експертної

⁶⁸ Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п#Text>.

ради з питань нематеріальної культурної спадщини при Міністерстві культури та стратегічних комунікацій України.

Однак чи не найголовніший пріоритет державної культурної політики – це забезпечення обліку та збереження об'єктів історико-культурної спадщини з максимально повним фіксуванням воєнних злочинів з фото- та відеодоказами.

Повний масштаб руйнувань поки оцінити неможливо через продовження інтенсивних бойових дій та відсутність зв'язку з тимчасово непідконтрольними Україні територіями. Так само наразі неможливо оцінити вартість пошкоджених і зруйнованих культурних об'єктів. МКСК бере участь у сфері збереження історико-культурної спадщини України та залучення різних міжнародних структур, країн, авторитетних урядовців та митців.

Відтак потрібно продовжувати працювати різним управлінським структурам в напрямку налагодження комунікації центру з регіонами та впровадження моніторингу ефективності реалізації політики у сфері охорони культурної спадщини.

Руйнування інфраструктури культурної сфери набуло таких масштабів, що без дієвої міжнародної підтримки її у стислий термін відновити неможливо. У цьому зв'язку корисною буде ініціатива МКСК щодо створення спеціалізованого міжнародного фонду на підтримку післявоєнного відновлення закладів культури⁶⁹.

Також, на нашу думку, варто створювати спеціальні фонди для збору коштів на відновлення та реставрацію історико-культурних пам'яток, активно залучати інституції ЮНЕСКО та європейські культурні фонди, продовжувати оцифрування пам'яток культурної спадщини та використовувати різні інструменти «м'якої сили» з метою привернення уваги світової громадськості щодо стану культурної інфраструктури в Україні.

⁶⁹ Валевський О.Л. Розвиток культурної політики в контексті формування суспільної стійкості. *Наукові перспективи*. 2022. № 5 (23). С. 44.

З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, цифрова трансформація культури набула нового значення. Інформаційна та комунікаційна складові діджиталізації стали важливими елементами спротиву окупантам.

Основними поточними напрямками роботи Міністерства культури та стратегічних комунікацій є:

- сама цифрова трансформація, спрямована на переробку існуючих алгоритмів і сервісів, зокрема, зміна процедур збереження культурних цінностей і записів спадщини з паперових на електронні;
- пряме оцифрування існуючих експонатів і предметів у музеях та всіх культурних цінностей;
- цифрові онлайн-проекти, такі як онлайн-музеї чи інформаційні портали.

Представники ЮНЕСКО підтримують українську сторону в реалізації проектів, спрямованих на виявлення та документування воєнних злочинів проти української культурної спадщини, збереження та захисту української культурної спадщини, розвиток потенціалу спеціалізованих установ та організацій в Україні, синхронізацію проектів всередині України.

Проекти, які підтримуватиме ЮНЕСКО, включають:

- Національну цифрову платформу управління спадщиною – платформа для збору, генерації, зберігання, контролю даних та інформації у сфері культурної спадщини, забезпечення доступу та використання, а також оцифрування процедур і процесів взаємодії між суб'єктами.
- Рухома культурна спадщина: підключення до електронного реєстру Українського музейного фонду, 100% музейних закладів країни; 100% наповнення фондів музейних колекцій; можливість відслідковувати рух колекцій всередині країни та за кордоном; сумісність реєстру з іншими національними реєстрами та міжнародними системами; 100% онлайн-доступ

поліції та Інтерполу до реєстру; створення онлайн-музею для громадян України⁷⁰.

З метою посилення протидії інформаційним операціям проти України Міністерство культури та інформаційної політики України спільно з Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (ЦСКІБ) рекомендує державним установам і громадським організаціям підтримувати єдність у сфері інформаційної безпеки. під час взаємодії з позицією соціальних мереж і платформ США. Зокрема, йдеться про так звані технічні гіганти – Google, Amazon, Microsoft, Apple, Meta (Facebook та Instagram), Twitter, LinkedIn, YouTube, Telegram.

Для просування державними установами та громадськими організаціями необхідно⁷¹:

1. Активно протидіяти організованим інформаційним атакам російських пропагандистів та ботоферм на сегменти українських соціальних мереж. Необхідно створити комунікаційний механізм або вдосконалити існуючі механізми для використання українськими державними органами та громадськими організаціями.

2. Деактивувати акаунти в соціальних мережах, які поширюють пропаганду кремля, погрожують українцям або поширюють контент, який виправдовує війну.

3. Видалити дописи та призупинити облікові записи, які поділяють вміст, який є таким самим або дуже схожим на вміст, що було видалено в минулому.

4. У режимі реального часу повідомляйте українським органам влади про підозри або підтвержені порушення прав людини чи скоординовані інформаційні атаки, виявлені платформою.

⁷⁰ ЮНЕСКО підтримуватиме діджиталізацію культури в Україні. URL : <https://mkip.gov.ua/news/7395.html>.

⁷¹ Щодо створення єдиної позиції України до світових техплатформ із протидії дезінформації та фейкам. URL : <https://mkip.gov.ua/news/7424.html>

5. Перевіряти наявність нових облікових записів або сторінок, які містять імена українських політиків чи установ, щоб виявити можливе видавання себе за офіційну особу.

6. Моніторити облікові записи російських військових, дислокованих в Україні.

7. Моніторити неактивні облікові записи, які могли бути створені під час підготовки до інформаційних операцій та які можуть бути використані в майбутньому для поширення дезінформації та мови ворожнечі.

8. Створити систему раннього попередження про активні повідомлення та онлайн-атаки.

9. Продовжувати віддавати перевагу надійним українським джерелам у стрічках новин і системах рекомендацій контенту.

10. Зняти автоматичні заборони та обмеження перевірених українських джерел.

11. Виділити достовірну інформацію від українського уряду для користувачів у зонах активного конфлікту.

12. Розробити та впровадити політику внутрішньої платформи, пов'язану з воєнним станом, зокрема щодо дезінформації, мови ненависті та просування надійних і перевірених інформаційних каналів, консультуючись з урядом України та громадянським суспільством та його міжнародними партнерськими організаціями в структурований спосіб.

13. Розширювати доступ незалежних дослідників до зведених даних про перегляд і взаємодію з широким спектром загальнодоступних облікових записів.

Україна також має розробити чіткий, дієвий та креативний довгостроковий план дій – стратегію розвитку культури в умовах війни:

- Стратегія слугуватиме орієнтиром для існуючих національних культурних ресурсів та їх ефективного використання, надаючи керівництво мешканцям щодо їхнього бачення своїх культурних потреб, довгострокових цілей, основних проблем галузі та їх можливих рішень.

– Розробити стратегію, яка чітко визначає, які кошти щороку виділятимуться в бюджеті «культури», які процедури розподілятимуться, які пріоритети та інтереси громади, чого прагнути та як діяти, щоб розвиватися.

– Розробити корисну для кожного мешканця стратегію, щоб під час її реалізації створити умови, які максимізують позитивне бажання громадян щодо культурних потреб⁷².

МКСК необхідно розробити комплексну Стратегію культурної безпеки, в рамках якої передбачити комплекс заходів щодо збереження історико-культурної спадщини в умовах війни. У даній Стратегії необхідно чітко визначити основні виклики, загрози, завдання та пріоритети державної культурної політики, передбачити конкретні механізми втілення заходів культурної політики у життя.

Стратегія культурної безпеки має бути узгоджена з Стратегією національної безпеки України та іншими стратегічними документами України⁷³.

Отже, розвиток української культури в умовах війни потребує особливої уваги та залучення експертних оцінок фахівців з різних галузей науки. Постає питання розробки концептуальних засад державної культурної політики з визначенням ключового місця Міністерства культури та стратегічних комунікацій України й оновлення системи пріоритетів з врахуванням вимог воєнного часу.

3.3 Підходи до формування державної політики охорони та примноження культурної спадщини

Культурна спадщина займає значне місце в підходах ЮНЕСКО, Ради Європи та ЄС щодо сталого розвитку та післякризового відновлення. Цілі збереження культурної спадщини розглядаються у широкому діапазоні економічних, соціальних і екологічних цінностей та потреб, визначених

⁷² Кашенко Н.В. Стратегічне управління у сфері культури України. *Наукові перспективи*. 2021. № 1 (7). С. 147.

⁷³ Малімон В.І. Пріоритети державної культурної політики України в умовах війни. *Наукові перспективи*. № 7(25). 2022. С. 163.

концепцією сталого розвитку. 2015 р. ЮНЕСКО прийняла Політику щодо інтеграції перспективи сталого розвитку в процеси Конвенції про Світову спадщину⁷⁴. Політика збереження та управління культурною спадщиною має охоплювати три виміри сталого розвитку: екологічної сталості, інклюзивного соціального та інклюзивного економічного розвитку, а також зміцнення миру та безпеки.

Російська агресія спричинила розпад міських громад та локальних культурних груп, передусім міст Сходу та Півдня України. Системні обстріли міст, здійснювані російською стороною, зумовили руйнацію міської культурної спадщини, її природного та урбаністичного ландшафтів. Війною завдано значного екологічного лиха природному середовищу міської культурної спадщини. Трагічні наслідки мають втрати людського потенціалу міст, їхніх культурних зв'язків та практик.

Потенціал культурної спадщини необхідно буде використати в контексті повоєнного відновлення та соціально-економічного розвитку постраждалих міст України.

Відновлення культурного простору міського середовища повинно відповідати принципу адаптивного повторного використання будівель культурної спадщини – це збереження балансу між завданнями, пов'язаними з потребою провести декомунізацію символічного простору міст, і завданням зберегти культурну спадщину на деокупованих територіях. Позитивним досвідом такого підходу є приклад післявоєнної Польщі під час відбудови міст Вроцлаву (Бреслау), Гданську (Данцига) та інших, переданих їй після Другої світової війни. Відновлення пам'яток архітектури та історичної забудови супроводжували деконструкцією символіки, яка асоціювалася з довготривалим німецьким минулим (пам'ятники німецьким політичним та військовим діячам тощо)⁷⁵.

⁷⁴ Policy Document for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention as adopted by the General Assembly of States Parties to the World Heritage Convention at its 20th session (UNESCO, 2015). URL : <https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>

⁷⁵ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.34-35.

Відновлення людського потенціалу міської культурної спадщини передбачає відродження ідентичності громад, використання культурної спадщини як ресурсу для їх згуртованості та примирення через доступ, співучасть в опіці й догляді за культурною спадщиною. Участь громадськості в процесах відновлення міської культурної спадщини та соціокультурної ідентичності міст є вагомим передумовою соціальної інклюзії та формування сталих міських громад.

Культурна спадщина та культурні практики. Матеріальна культурна спадщина має стати основою відродження потенціалу нематеріальної культурної спадщини міських громад та постраждалих регіонів. Це передбачає не лише питання забезпечення доступу населення до культурної спадщини, а й відновлення актуальних культурних практик міських громад та культурних зв'язків. Культурна спадщина має значний ресурс у подоланні психологічних травм населення, зумовлених війною. Доступ до спадщини та догляд за нею можуть допомогти людям відновити відчуття спадкоємності, гідності та розширити для них можливості повоєнної реінтеграції.

Культурна спадщина та цілі сталого розвитку. Уведення культурної спадщини до проєктів забезпечення сталого розвитку постраждалих територій має ґрунтуватися на взаємозв'язку процесів екологічного та соціального інклюзивного відновлення. Заходи щодо збереження, відновлення та опіки культурної спадщини треба неодмінно ввести до реалізації Національного плану відновлення України для досягнення цілей сталого розвитку України на період до 2030 р.

Культурна спадщина і політика історичної пам'яті. Український символічний простір є надзвичайно неоднорідним. Різні його частини сформувалися в різних історичних умовах, різних державних утвореннях, під впливом різних, часто ворожих одна одній ідеологій. У багатьох випадках між ними немає органічного зв'язку. Перебування людини в такому просторі породжує когнітивні дисонанси і, зрештою, цинізм і байдужість до власної історії. У цьому відношенні на деякі регіони, здається, не вплинули ті доволі

радикальні зміни, що відбулись у сфері політики історичної пам'яті після 2014 р. Їхній символічний простір значною мірою досі є пострадянським і не відповідає потребам формування української ідентичності.

Завжди була інструментом ідеологічно-культурного домінування російської влади в Україні (в часи імперського, радянського та неоімперського періодів) меморіалізація російських наративів та знакових для російської ідентичності постатей.

Прикладом потреби переосмислити російський спадок в Україні є ситуація навколо постаті О. Пушкіна, пам'ятників якому в Україні налічувалось понад 100 (16 з них на ТОТ АР Крим), а також – понад 1000 вулиць, названих на честь російського поета⁷⁶.

Демаркація символів російської імперської та радянської тоталітарної культури має відбуватись у контексті ревіталізації пам'яті значущих для національної ідентичності постатей та історичних подій становлення української нації, включно зі спадщиною меншин Українського народу.

Надмірна кількість пам'яток, що слугували свого часу цілям радянської пропаганди, усе ще наявні у багатьох областях (зокрема Полтавській, Сумській, Хмельницькій). Вони відбивають уявлення про радянські часи та Другу світову війну з властивою ідеологією та історичною політикою неоімперської путінської росії, їхня присутність може формувати викривлене розуміння передумов та цілей сучасної війни.

Особливу й доволі серйозну проблему становить символічний простір територій, що перебувають в окупації з 2014 р. У реєстрах пам'яток місцевого значення Донецької та Луганської областей і до 2014 р. абсолютну більшість становили пам'ятки, пов'язані з Другою світовою війною (для історичної пам'яті, культивованій на Донбасі до 1991 р. і всі роки незалежності, відповіднішою назвою є «Велика вітчизняна»), а також з боротьбою за радянську владу та її розбудовою. Це переважно поховання й

⁷⁶ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.37.

меморіали загиблим. У реєстрі Луганської області таких є понад 400 об'єктів з 478, у реєстрі Донецької області – понад 70 з 83⁷⁷.

Таку історичну пам'ять, з поправками на вплив сучасної російської ідеології, культивували на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей і після 2014 р., однак, на відміну від радянських часів, її не компенсували оптимістичними уявленнями про майбутнє, як це було за комуністичної ідеології. Водночас на цих територіях створювали власний мартиролог і відповідний символічний простір.

Ще в грудні 2014 р. у т. зв. «ДНР» ухвалено «закон» «Про увічнення пам'яті видатних діячів, заслужених осіб, історичних подій і пам'ятних дат». З того часу в непідконтрольних районах Донецької та Луганської областей з'явилося понад сто таких об'єктів – меморіальних дощок, пам'ятних знаків, пам'ятників та меморіальних комплексів. Найвідоміші – «Алея янголів» у Донецьку, відкрита в травні 2015 р., та пам'ятник «Вони відстояли Батьківщину», відкритий у Луганську 2016 р. Також можна назвати пам'ятники «Невинним жертвам неоголошеної війни» (м. Горлівка), «Братам і сестрам, що віддали своє життя за визволення Дебальцевого від українських карателів» (м. Дебальцеве), «Героям-шахтарям, що віддали свої життя за свободу і незалежність Луганської народної республіки» (м. Антрацит), «Загиблим громадянам ДНР» (м. Донецьк), «Скорбота і печаль» (м. Горлівка), «Ополченцям, загиблим під Іловайськом» (м. Многопілля), «Загиблим землякам» (м. Кипуче), «Пам'яті загиблих ополченців і бійців народної міліції ЛНР» (м. Сорокине) та ін. У деяких випадках такі об'єкти споруджували поряд з пам'ятниками загиблим під час Другої світової війни, чим наголошували на безперервності історичної пам'яті жителів Донбасу, а також на історичній спадковості у справі «боротьби з фашизмом» – адже саме так інтерпретують війну з Україною в російському та сепаратистському пропагандистському дискурсі⁷⁸.

⁷⁷ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.37.

⁷⁸ Там само

Відтак, політика збереження культурної спадщини потребує серйозного переосмислення. Вона має відповідати стратегічним цілям сталого розвитку та повоєнного відновлення держави. Адже культурна спадщина – це не мертвий тягар тисячоліть. Вона має актуалізуватися, щоб упливати на формування свідомості, системи цінностей європейського цивілізаційного світу. Також культурна спадщина, як основа національної історичної пам'яті і об'єкт державної опіки, має бути впорядкована як цілісний, внутрішньо несуперечливий символічний простір, компліментарний щодо ідеї української державної незалежності та її інтеграції в глобальний та європейський культурний простір. Неабиякої уваги потребуватиме символічний простір тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей, АР Крим та міста Севастополя, ідейна основа якого є тотально ворожою Україні, а значна частина пам'яток стосується не віддаленої в часі історії, а надзвичайно актуальних для місцевого населення подій останніх років.

Визначення ключових підходів до відновлення об'єктів культури та пам'яток архітектури потребують національні й місцеві реєстри нерухомої культурної спадщини, особливо східних областей України, переповнені реліктами російського домінування. Так, наприклад, усі 43 історичні пам'ятки й усі 9 пам'яток монументального мистецтва Бахмуту належать до радянського періоду.

Концепція відновлення культурної спадщини (об'єктів нерухомої культурної спадщини, зокрема монументального мистецтва) має передбачати переоцінку спадку тоталітарного радянського минулого та відродження культурної спадщини Українського народу, його етнічних та релігійних груп.

Напрацювання підходів щодо демаркації культурно-символічного простору має стосуватись і нормативно-правового врегулювання Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Також наявні реєстри нерухомої культурної спадщини потребують переоцінки відповідно до

їхнього значення для національної ідентичності Українського народу та формування підходів до меморіалізації значущих для Українського народу історичних подій та персоналій, зокрема, ревіталізації культурної спадщини та місцевих (локальних) ідентичностей.

В Україні немає спеціального законодавства щодо імплементації Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. та двох її протоколів. У національному правовому полі ці документи мають пряму дію, однак потребують імплементації. Зокрема, досі не визначено перелік національних культурних цінностей, які підпадають під охорону Конвенції та протоколів.

Нагальним є також створення відповідно до ст. 7 Гаазької конвенції 1954 р. у структурі Збройних Сил України спеціалізованого військового підрозділу та навчання збройних сил захисту культурних цінностей⁷⁹.

Отже, питання культурної спадщини має бути внесено до стратегії деокупації територій України та сталого повоєнного відновлення Української держави. Питання культурної спадщини та притягнення до відповідальності за культурне знищення української нації мають бути інтегровані в процеси подолання збройної агресії росії проти України та до політики перехідного правосуддя в постконфліктний період

⁷⁹ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С.32.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження забезпечення культурної безпеки в Україні в контексті реалізації гуманітарної політики можна зробити такі висновки:

- *Розкрито сутнісні ознаки культурної безпеки як складової сталого розвитку та національної безпеки:* культура є інституційною складовою цілісності держави, стратегічною основою сталого розвитку та об'єктом національної безпеки. Культура впливає на перспективи духовного розвитку, визначає сенси, стандарти та цінності. Культурна безпека є пріоритетним напрямом державної культурної політики і займає важливе місце в цілях сталого розвитку людства у XXI столітті. У нових історичних умовах культурна безпека особистості та суспільства є основою запобігання та знешкодження деструктивних соціальних викликів і загроз, розширення простору свободи та творчості, підвищення рівня національної конкурентоспроможності;

- *Визначено характеристики та особливості інформаційної та культурної безпеки в Україні в умовах «гібридної війни»:* інформаційна та культурна безпека в нашій державі має базуватися на злагодженій діяльності державних інституцій та структур громадянського суспільства. Вона передбачає захист національних цінностей і культурних пріоритетів розвитку вітчизняної інформаційно-культурної сфери. В умовах «гібридної війни» суттєво зросла роль інформаційної культури як чинника забезпечення державного суверенітету. Підвищення рівня інформаційної культури українського суспільства об'єктивно сприятиме зміцненню «іммунітету» наших громадян проти інформаційної зброї. Розвиток інформаційної та культурної безпеки в Україні вимагає від держави посилення уваги до інших підсистем у сферах національної освіти, кіно, мистецтва, літератури та гуманітаризму;

– *Наголошено на важливості захисту та збереження української культурної спадщини як невід’ємної складової забезпечення національної безпеки:* в умовах екзистенційної загрози українському народу з боку російської агресії державна політика у сфері культурної спадщини стає важливою складовою будівництво національної безпеки. Атаки на культурну спадщину та її зв’язок із політикою національної ідентичності підіймають питання її захисту на рівень питань національної безпеки. Культурна спадщина посідає центральне місце в стратегії російської агресії проти України з метою встановлення історичної, культурної та релігійної гегемонії в українських регіонах. Заперечення права власності України на її культурну спадщину, привласнення та знищення є змішаним засобом примусу, панування та анексії з боку Росії. Викорінення матеріальних основ історичної пам’яті є невід’ємною частиною російської політики знищення самобутності українського народу;

– *Розкрито питання інформаційної та культурної війни в умовах російської збройної агресії:* наша країна, зробивши цивілізаційний вибір на користь демократії, сьогодні надлюдськими зусиллями стримує збройну агресію своїх сусідів. Українці – миролюбний народ, який змушений захищати свою незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Сьогодні Україна захищає всю Європу, і тільки тому весь цивілізований світ не відчув у повній мірі біль збройної агресії. Україна докладає великих зусиль для інформування світової громадськості про злочини російської армії, в тому числі проти української культури. Слід також зазначити, що культура здатна повернути нам, українцям, нормальне життя в новій військовій реальності та надихнути на перемогу;

– *Проаналізовано особливості захисту національної культури України в умовах війни:* 1) Гуманітарна політика – важливий механізм у системі організаційно-функціонального забезпечення національної безпеки, у тому числі через культурні аспекти, здатний слугувати стримуючим фактором змішаної інформаційної агресії. В умовах російсько-української війни

реалізація гуманітарної політики секторів безпеки і оборони України потребує системної координації діяльності центральних органів виконавчої влади, постійного та гнучкого вдосконалення національної стратегії та планів, активної взаємодії з міжнародними партнерами, та захист національної безпеки. українська ідентичність, демократичні та соціально-державні цінності, людська гідність, права людини та соціальна справедливість; 2) Розвиток культурної сфери визначає цивілізаційну суб'єктність нації. Тільки така держава може виграти війну та забезпечити достатню національну безпеку та мобілізувати всі наявні інформаційні та культурні ресурси. Культура має забезпечити формування єдиної національної концепції та стати дієвим фактором успішного ведення асиметричної війни; 3) охорона культурної спадщини в умовах російській агресії має ґрунтуватися на її значенні для Українського народу зокрема як потенціалу повоєнного відновлення та сталого розвитку української держави. Національне законодавство щодо захисту КС потребує вдосконалення у напрямі імплементації: Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р.; конвенцій про нематеріальну культурну спадщину; Рамкової конвенції Ради Європи про значення культурної спадщини для суспільства. Реалізація державної політики повоєнного відновлення України має спиратися на оновлені реєстри пам'яток нерухомої культурної спадщини Українського народу на основі принципу повторного використання об'єктів культурної спадщини (історичних будівель, архітектурних ансамблів) та ревіталізації спадщини, яку знищувала російська влада впродовж імперського, радянського та новітнього періодів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова С. Є., Мартинюк Г. Ф. Інформаційна безпека. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1528>.
2. Антонченко М. О. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури. URL: https://fi.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/2/25.pdf
3. Артюшенко О. М. Українське суспільство в умовах гібридної війни. *Гілея : наук. вісн.* 2015. Вип. 102. С. 230–233.
4. Баюк М. І. Гуманітарна складова політики державної безпеки : поняття, принципи. *Університетські наукові записки*. 2018. № 65. С. 186–199.
5. Бірвова О. Історико-культурна спадщина України : цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *ГРАНІ*. Том 26. № 5. 2023. С. 90–94.
6. Богданович В. Ю., Ворович Б. О., Марко Є. І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2018. № 3. С. 44–48.
7. Боднар І. Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. №1. С. 68–75.
8. Борканюк А. Культурна безпека особистості як мета культурної політики держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філософія*. 2011. Вип. 9. С. 81–86.
9. Брижко В. До питання сучасної інформаційної політики. *Вісн. Акад. управління МВС*. 2009. №2. С. 27–47.
10. Валевський О. Л. Розвиток культурної політики в контексті формування суспільної стійкості. *Наукові перспективи*. 2022. № 5 (23). С. 35–

47.

11. Волинець В. Віртуальна, доповнена та змішана реальність : сутність понять та специфіка відповідних комп'ютерних систем. *Культурно-мистецька освіта і практика*. №37. 2021. С. 231–241.

12. Гойман О. О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни. *Грані*. 2015. №1. С. 50–56.

13. Грабар Н. С. Інформаційна безпека в умовах становлення глобального інформаційного суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1461>.

14. Дугінець Г. В., Косячевська С. М. Інформаційні війни як інструмент впливу на національний суверенітет в умовах глобалізації. *Екон. простір*. 2014. №92. С. 23–33.

15. Директиви культурної політики України. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/1508_Dyrektyvy-kulturnoji-polityky.pdf.

16. Договір гідності заради сталого розвитку. Документ Несторівської групи. Офіційний сайт Несторівської групи. URL: <http://nestorgroup.org/wp-content/uploads/2015/02/Strategic-vision-NestorGroup.pdf>

17. Збираємо свідчення злочинів проти культурної спадщини, вчинених російськими окупаційними військами на території України. URL: <https://culturecrimes.mkip.gov.ua>.

18. Іванова Н., Пестрецова О. Правові аспекти збереження культурної спадщини у воєнний час. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. № 64. 2022. С. 28–42.

19. Ігнатченко І. Засади публічного адміністрування у сфері культурної безпеки України як складники адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 135–142.

20. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного

гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17>

21. Інформаційна культура в Україні : правовий вимір. Монографія ; за заг. ред. К.І. Беякова. Київ : КВІЦ, 2018. 168 с.

22. Каріх І. Культурна політика як інструмент політики національної безпеки України. *EUROPEAN POLITICAL AND LAW DISCOURSE*. Volume 4. Issue 2. 2017. С. 136–140.

23. Кащенко Н.В. Стратегічне управління у сфері культури України. *Наукові перспективи*. 2021. № 1 (7). С. 142–154.

24. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

25. Комарчук О. О. Маніпулятивні технології засобів масової комунікації в умовах гібридної війни. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття науково ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського». Миколаїв, 2019. 226 с.

26. Кошиков Д. О. Правові аспекти захисту культурних цінностей в умовах збройної агресії російської федерації. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 6. 2022. С. 48–52.

27. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с.

28. Левченко О. В. Класифікація інформаційної зброї за засобами ведення інформаційної боротьби. *Сучасні інформ. технології у сфері безпеки та оборони*. 2014. №2 (20). С. 142–146.

29. Ліпкан В. А., Максименко Ю. Є., Желіховський В. М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції : [навч. посіб.]. К. : КНТ, 2006. 280 с.

30. Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наук. зап. Ін-ту законодавства Верхов. Ради України*. 2014. №5. С. 138–142.
31. Малімон В. І. Культурна безпека як важлива складова сталого розвитку та національної безпеки. *Молодий вчений*. № 5 (69). травень, 2019. С. 308–311.
32. Малімон В. І. Пріоритети державної культурної політики України в умовах війни. *Наукові перспективи*. № 7(25). 2022. С. 152–165.
33. Мануйлов Є. М., Прудникова О. В. Інформаційно-культурна безпека України в умовах «гібридної війни». *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 1(32). 2017. С. 26–36.
34. Матвійчук Я. Україні пропонують стратегію культурного стримування проти російської пропаганди URL : <https://ukrainian.voanews.com/a/ukraini-strategiyakulturnogo-strymuvannya/6591106.html>
35. Мироненко Г. Час віртуального життя. Київ : ТОВ "Імекс", 2015. 134 с.
36. На засіданні Радбезу ООН обговорили знищення Росією культурної спадщини України. URL : <https://www.unian.ua/war/na-zasidanni-radbezu-oon-obgovorili-znishchennya-rosiyeyu-kulturnoji-spadshchiniukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11905119.html>
37. Нестеряк Ю. В. Міжнародні критерії інформаційної безпеки держави : теоретико-методологічний аналіз. *Публ. управління : теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 62–67.
38. Об'єкти культурної спадщини, що постраждали внаслідок російської агресії в Україні (2023). Урядовий портал. URL: <https://t.me/mkipu/7396?single>
39. Пироженко В. О. Гуманітарна складова національної безпеки : предмет дослідження та коло основних проблем. *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. С. 27–35.

40. Положення про Міністерство культури та інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п#Text>.

41. Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-п#Text>

42. Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки : Аналітична записка НІСД України. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2130/>

43. Присяжнюк С. В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки.* 2023. С. 83–88.

44. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті 9072 від 02.03.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>

45. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

46. Про культуру : Закон України від 12.01.2011 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

47. Про охорону археологічної спадщини:Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text>

48. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

49. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2716-19>

50. Проскуріна М. О. Державна політика економічного розвитку

культурної індустрії : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. Київ, 2018. 479 с.

51. Сасенко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни. *Вісн. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. Серія : Психологія.* 2015. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11.

52. Саюк О. О. Концепція сталого розвитку як необхідна складова побудови оптимальної моделі суспільного розвитку. URL: <http://vestnikzgia.com.ua/article/download/42597/39114>

53. Сергієнко Л. В. Гуманітарна політика України : ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. URL: [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173)

54. Світова гібридна війна : український фронт : монографія / за заг.ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.

55. Сопілко М. І., Череватюк В. Б. Інформаційно-культурна війна в умовах збройної агресії. *Юридичний вісник.* 2 (63). 2022. С. 236–242.

56. Філіна Т. В. Культурна політика держави в системі забезпечення культурних потреб людини. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/15600/14071>

57. Холодок В. Д. Державне управління охороною культурної спадщини в Україні : стан і перспективи розвитку. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2011_1_49

58. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна росії проти України : як їй протидіяти. *Демокр. врядування.* 2014. Вип. 13. URL: <http://lvivacademy.com/visnik13/zmist.html>.

59. Штогрин І. Якою має бути інформаційна політика України в умовах війни? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28338927.html>

60. Щодо створення єдиної позиції України до світових техплатформ із протидії дезінформації та фейкам. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7424.html>

61. Череватюк В., Бойко О. Інформаційні війни (конфлікти) :

теоретико-правовий аспект. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ : НАУ, 2021. № 2(59). С. 62–70. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.59.15596>

62. Чукут С. Реалізація державної культурної політики як пріоритетний напрям розвитку гуманітарної сфери. *Україна : просування в XXI століття : наук.-метод. зб.* К. : Вид-во УАДУ, 2000. С. 200–210.

63. Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 35–41.

64. ЮНЕСКО підтримуватиме діджиталізацію культури в Україні. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7395.html>.

65. Якщо наша культура не на часі, то за що ми тоді воюємо? Як медіа про культуру працюють в умовах війни та борються проти російської пропаганди. 25 квіт. 2022 р. URL: <https://detector.media/community/article/198599/2022-04-25-yakshcho-nasha-kultura-ne-na-chasi-toza-shcho-my-todi-voyuiemo-yak-media-pro-kultur>

66. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

67. Hawkes Jon. The fourth pillar of sustainability: culture's essential role in public planning. Cultural Development Network (Vic) / Jon Hawkes. Australia, 2001. URL: <http://www.theHumanities.com>

68. Information security of Ukraine: 30 years of independence. Collective monograph. Sopilko I. (ed.). Budapest, 2021. 410 p

69. NATO and cultural property: a hybrid threat perspective (2022). URL : https://static1.squarespace.com/static/5a8ece4b12abd9a4deae2dad/t/621fde6cf13f5e5d7b13e368/1646255727673/CHAC_CP_Hybrid_Threat_2022.pdf

70. NATO and Cultural Property Embracing New Challenges in the Era of Identity Wars. Report of the NATO Science for Peace and Security Project: Best Practices for Cultural Property Protection in NATO-led Military Operations, 2017. URL: <http://surl.li/iqyuc>

71. Policy Document for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention as adopted by the General Assembly of States Parties to the World Heritage Convention at its 20th session (UNESCO, 2015). URL: <https://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/>

72. Resolution 2347 (2017), Adopted by the Security Council at its 7907th meeting, on 24 March 2017. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/862506?ln=ru>

73. Targeted destruction of Ukraine's culture must stop: UN experts. 22 February 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/targeted-destruction-ukraines-culture-must-stop-un-experts>

74. The North Atlantic Treaty. Washington D.C. 4 April 1949. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

75. Unanimously Adopting Resolution 2199 (2015), Security Council Condemns Trade with Al-Qaida Associated Groups, Threatens Further Targeted Sanctions. URL: <https://press.un.org/en/2015/sc11775.doc.htm>

76. UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022 (28–30 September 2022, Mexico City). URL: https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf